Ženska književnost na blogu i društvenim mrežama

Urbanek, Ines

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:899068

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

THE ACADEMY OF ARTS AND CULTURE IN OSIJEK

Repository / Repozitorij:

Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU

ODSJEK ZA KULTURU, MEDIJE I MENADŽMENT

DIPLOMSKI SVEUČILIŠNI INTERDISCIPLINARNI STUDIJ KULTUROLOGIJE

SMJER MEDIJSKA KULTURA

INES URBANEK

ŽENSKA KNJIŽEVNOST NA BLOGU I DRUŠTVENIM MREŽAMA

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: doc. dr. sc. Tatjana Ileš

Osijek, 2019.

SAŽETAK

Tema ovoga rada je ženska književnost na blogu i društvenim mrežama. U radu će se u prvim poglavljima objasniti razvoj (ženske) književnosti u Hrvatskoj od 19. stoljeća do pojave novih medija. Središnji dio rada odnosi se na blogove i društvene mreže, odnosno pojavu ženske književnosti na novom tipu medijskih platformi. Zatim slijede poglavlja u kojima pišemo o izabranim književnicama i temama o kojima pišu na svojim blogovima, ali i profilima na društvenim mrežama te kolumnama za neke portale.

Cilj rada je provjeriti jesu li novi mediji, kao što su društvene mreže i blogovi, preuzeli primat prostoru „stare“ književnosti i omogućili da, u ovom slučaju, književnice budu eksponiranije, vidljivije, čitanije i društveno utjecajnije te jesu li se pojavom novih medija izbrisale granice podjele na „mušku“ i „žensku“ književnost.

Istraživanje je potpomognuto suradnjom s pet hrvatskih književnica (Bobom Đuderijom, Julijanom Adamović, Vedranom Rudan, Julijanom Matanović i Slavenkom Drakulić), koje posjeduju profil na društvenoj mreži *Facebook* i/ili blog, a s kojima smo za potrebe ovoga rada napravili intervju. Ispitali smo njihove stavove o (novim) medijima, vidljivosti na društvenim mrežama i blogovima, načinu komunikacije, mišljenja o tome postoje li „muška“ i „ženska“ književnost i sl. te na temelju toga donijeli i neke zaključke.

KLJUČNE RIJEČI: književnost, povijest, ženska književnost, blog, društvene mreže.

ABSTRACT

The theme of this paper is women's literature on the blog and social networks. In this paper, the first chapters will explain the development of female literature in Croatia from the 19th century to the emergence of new media. The central part of the paper is related to blogs and social networks, or the appearance of female literature on a new type of media platform. Then, we follow chapters in which we write about selected writers and topics they write on their blogs, but also on their social network profiles and columns for some portals.

The aim of the paper is to check whether new media, such as social networks and blogs, took over the primacy of the space of "old-fashioned" literature and enabled, in this case, the writers to be more exposed, visibly, readily and socially influential and did the new media had erased the limits of division into "male" and "female" literature.

This type of research is supported by cooperation with selected five Croatian writers (Boba Đuderija, Julijana Adamović, Vedrana Rudan, Julijana Matanović and Slavenka Drakulić) who have a profile on the social network *Facebook* and / or the blog, and with whom we made an interview for the purposes of this paper. We examined their attitudes about (new) media, social networking and blog visibility, the way of communication, opinions about whether there is "male" and "female" literature, and based on that we made some conclusions.

KEYWORDS: Literature, History, Women's Literature, Blog, Social Networks.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja_____Ines Urbanek_____ potvrđujem da je moj ___diplomski_____rad
diplomski/završni

pod naslovom ___Ženska književnost na blogu i društvenim mrežama

_____

_____

te mentorstvom _____doc.dr.sc. Tatjane Ileš _____

rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog/diplomskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanove.

U Osijeku, ____3. srpnja 2019.godine_____

Potpis

_____Ines Urbanek_____

SADRŽAJ

1. UVOD 1
2. KRATKA POVIJEST NOVIJE ŽENSKE KNJIŽEVNOSTI U HRVATSKOJ 3
2.1. Književnost na hrvatskom i stvaranje čitateljske publike 3
2.2. Prve dame novije hrvatske književnosti 4
2.3. Afirmacija (popularne) hrvatske književnosti, i ženskim perom 6
3. ŽENSKO PISANJE ≠ ŽENSKO PISMO 10
3.1. Chicklit *književnost* 13
4. IMA LI KNJIŽEVNOST SPOL? 16
5. HRVATSKA PROZA I MEDIJSKA KULTURA 20
6. BLOG 22
7. DRUŠTVENE MREŽE 24
7.1. Društvene mreže u odnosima s javnošću 24
8. ŽENSKA KNJIŽEVNOSTI NA BLOGU I DRUŠTVENIM MREŽAMA – IZABRANE KNJIŽEVNICE 27
8.1. Boba Đuderija 27
8.2. Julijana Adamović 32
8.3. Vedrana Rudan 34
8.4. Slavenka Drakulić 37
8.5. Julijana Matanović 40
9. ZAKLJUČAK 45
LITERATURA 47

1. UVOD

U ovom ćemo se radu baviti ženskom književnošću na društvenim mrežama i blogovima, odnosno razvojem (ženske) književnosti od druge polovice 19. stoljeća pa sve do pojave književnosti na blogovima i društvenim mrežama. Ulazak književnica i njihove književnosti na internet, i to ne novih generacija, nego žena koje iza sebe imaju razvijenu spisateljsku karijeru, ali su se svejedno odlučile na otvaranje bloga i stvaranje profila na društvenim mrežama, u ovom slučaju na *Facebooku,* potaknulo je izbor upravo ovakve teme. S obzirom na rečeno, provjeravalo se tezu da vidljivošću na društvenim mrežama i blogovima, književnice postaju čitanije, „poznatije" i utjecajnije, odnosno da ih čitaju i oni koji možda njihovu knjigu ne bi uzeli fizički u ruke, te drugu tezu koja kaže da se u današnje vrijeme više ne osjeti razlika između tzv. „muške" i „ženske" književnosti, odnosno da književnost nema spol.

U prilog obrani navedenih teza ide i postojanje blogova i društvenih mreža na kojima se svatko može izložiti javnosti i biti transparentan, a ne ovisiti o tome hoće li netko zapaziti i kupiti njihovu knjigu te tako procijeniti njihovu književnost. Stojim iza tvrdnje da će muškarac-čitatelj prije ući na blog ili *Facebook* profil neke književnice, nego u knjižari kupiti knjigu ženske autorice. Ova bi se tvrdnja ponajprije odnosila na konzervativce u Hrvatskoj, još uvijek izrazito patrijarhalnoj.

U poglavlju *Kratka povijest novije ženske književnosti u Hrvatskoj* obradit ćemo razdoblje 19. stoljeća prema suvremenosti. U početku govorimo o samoj književnosti na hrvatskom i stvaranju čitateljske publike, a zatim o prvim damama hrvatske književnosti, Ani Vidović, Dragojli Jarnević i drugima. U drugom poglavlju raspravit ćemo o činjenici da sintagme žensko pisanje i žensko pismo nisu sinonimi te spomenuti i tzv. *chicklit* književnost. U trećem poglavlju odgovorit ćemo na pitanje ima li književnost spol, s obzirom na teoriju, anketu Jasenke Kodrnje iz 2001. godine u kojoj propituje književnice o toj temi te na naš intervju s odabranim književnicama danas. Zatim se, u četvrtom poglavlju, bavimo hrvatskom prozom i medijskom kulturom, tj. time kako je usmenu i pisanu kulturu danas zamijenila kultura posredovana novim medijima. S obzirom na to, u iduća dva poglavlja govorimo o tome što je blog i što su društvene mreže, na koji način se koriste i što se njima postiže. Nadalje smo izabrali pet književnica, od kojih neke imaju i blog i prisutne su na društvenoj mreži *Facebook* te povremeno pišu kolumne i za neke portale, a neke su prestale pisati blog pa su sada prisutne samo na *Facebooku* i/ili portalima. Pozabavili smo se temama o kojima pišu, načinu na koji pišu i što javno objavljuju. Na samom kraju zaključili smo kako novi mediji zasigurno preuzimaju ulogu prostora za interakciju s publikom, odnosno da blogovi i društvene mreže zaista pomažu postati vidljivijima

i prepoznatljivijima. Što se tiče ženske književnosti i prisutnosti žena autorica u medijima kao i posudbe njihovih knjiga u knjižnicama, mjesta na top-listama, zaključili smo da se one vrlo dobro prodaju i čitaju.

Za potrebe rada izabrali smo, kako je i gore navedeno, pet književnica – Bobu Đuderiju, Julijanu Adamović, Julijanu Matanović, Vedranu Rudan i Slavenku Drakulić. Teorijski smo dio temeljili na recentnoj pisanoj literaturi, ali i onoj s mrežnih stranica. Za potrebe istraživanja, s književnicama koje su bile zainteresirane, napravili smo intervjue, pisanim putem. Boba Đuderija, Julijana Adamović i Vedrana Rudan su se javile za intervju, Julijana Matanović nam je ustupila predgovor svoje nove knjige „Ljuta godina“ (2019.), dok se Slavenka Drakulić nije odazvala na naš upit, zbog svojih ostalih obaveza.

Ovim bih se putem zahvalila autoricama koje su bile spremne i otvorene za suradnju te zaista dokazale kako je komunikacija (i između mene i njih) preko društvenih mreža brza, laka i jednostavna.

2. KRATKA POVIJEST NOVIJE ŽENSKE KNJIŽEVNOSTI U HRVATSKOJ

2.1. Književnost na hrvatskom i stvaranje čitateljske publike

Pozicija novije hrvatske književnosti je, u odnosu na zapadnoeuropska kretanja ipak specifična. U europskoj, odn. svjetskoj književnosti, stilska epoha koja je obilježila drugu polovicu 19. stoljeća jest realizam iako se i u djelima nekih pisaca realizma još uvijek mogu pronaći obilježja prethodne epohe – romantizma. Međutim, u hrvatskoj je književnosti situacija ponešto drugačija.

Dok se romantizam u europskoj književnosti razvijao svojim tijekom te bio okupiran „svjetskom boli" ili pak potragom za egzotičnim mjestima i likovima, hrvatska se književnost borila za uspostavljanje vlastitoga jezika i pisma kao temelja hrvatskoj književnosti uopće. Sasvim je razumljivo da u takvim društveno-političkim okolnostima književnost na našim prostorima nije mogla u potpunosti pratiti europske literarne tendencije te da je bila okupirana nekim posve drugačijim temama i književnim oblicima. Kulturna, povijesna i gospodarska pozicija Hrvatske toga doba bila je također izrazito zahtjevna pa i u književno-produkcijskom smislu. Prema pisanju povjesničara književnosti, akademika Krešimira Nemeca: „Hrvatska je sve do sredine 19. stoljeća zaostala agrarna zemlja u kojoj se još uvijek održala feudalna društvena struktura. Budući da je industrija, ili bolje rečeno manufaktura, bila slabo razvijena, građanstva je bilo vrlo malo, a i taj tanak sloj građanstva bio je uglavnom stranog, najčešće njemačkog podrijetla. Mnogi su hrvatski gradovi još sredinom 19. stoljeća bili gotovo potpuno germanizirani. Tako npr. u Zagrebu građanstvo i birokracija kupuje njemačke knjige i časopise i odlaze u kazalište s njemačkim predstavama. Glavno štivo domaćega plemstva i građanstva bila je *Luna*, zabavni prilog *Agramer Zeitunga* koji izlazi u Zagrebu od 1826. do 1852. na njemačkom jeziku i ima veću nakladu od Gajeve hrvatske *Danice*. U *Luni* se objavljuju drugorazredni njemački romani u nastavcima, a dame iz „visokog društva" pretplaćene su i na njemačku kič reviju *Gartenlaube*, u kojoj se također tiskaju trivijalni prozni produkti. Nije stoga nimalo čudno što su njemačke pripovijesti o vitezovima, razbojnicima i tajnim družinama, poput npr. Zschokkeova romana *Abällino der grosse Bandit* (1794) i osobito Vulpiusova *Rinalda Rinaldinija* (1799-1801), bili u Hrvatskoj jednako popularni kao i na njemačkom govornom području. I sama prva dama hrvatskoga narodnog preporoda Dragojla Jarnević priznaje u predgovoru svoga *Dnevnika* da su je *Ritter und Geistergeschichten* stajale

„sladkoga sanka mnogu noć“.“ (Nemec, 2006: n. p.) Piše nadalje Nemec kako je upravo „pred hrvatskim piscima stajala [je] zadaća da prvo stvore hrvatsku pripovjednu prozu koja bi istisnula njemačku knjigu, uglavnom trivijalnu. U tome su ključnu ulogu odigrali upravo novine i časopisi koji su počeli objavljivati novele i feljtonske romane, ali sada sve više hrvatskih autora. Po formuli 'klin se klinom izbija' naši su pisci na putu do domaćega čitatelja preuzimali već poznate narativne modele i sheme. Tako je hajdučko-turska novelistika pedesetih godina 19. stoljeća, koja puni stranice 'Nevena', 'Dragoljuba' i 'Naše gore lista', zapravo hrvatski odgovor na trivijalnu njemačku prozu o razbojnicima. Intencija je jasna: pridobiti domaću čitateljsku publiku, odvratiti je od čitanja njemačkih knjiga i zainteresirati za hrvatsko štivo. Novele i romani o hajducima i razbojničkim družinama bit će dugo popularni u hrvatskoj književnosti, a imat će svoje recidive čak i u 20. stoljeću (npr. pripovijesti o Joci Udmaniću, Čarugi, zelenokaderašima i sl.). No najvažnije je uočiti da će brojni strukturni elementi, narativne sheme, konvencije i stilski klišeji koje je razvio taj tip proze biti ugrađeni u kasnije popularne romane Ferde Becića, Higina Dragošića i, dakako, najpopularnije – Marije Jurić Zagorke.“ (Nemec, 2006: n. p.)

2.2. Prve dame novije hrvatske književnosti

Književna povjesničarka Dunja Detoni Dujmić u knjizi *Ljepša polovica književnosti* (1998: n. p.), kako piše književni kritičar Branimir Donat − prvoj povijesti hrvatske ženske književnosti, ukratko pojašnjava ulogu žene u literaturi – od biblijske pa onda i Marulićeve Judite, preko srednjovjekovnih žena koje su muškarca mogle odvesti samo u propast i pakleni oganj pa do renesansnih anđeoskih bića često opjevanih u najljepšim ljubavnim stihovima. Osim zauzimanja pozicije onih koje bi bile likovi u književnosti ili objekti opjevavanja, te čitateljska publika, posebice od druge polovice 19. stoljeća u hrvatskoj književnosti, žene prihvaćaju svoju potrebu za proširivanjem i obogaćivanjem vlastitih vidika čitanjem, ali i svoju kreativnost: „Zato čuvarice doma postaju čuvarice duha, zanose se i nadahnjuju, razvivši se ubrzo u samouvjerene čitateljice koje ne žele dovijeka biti samo objekti i primatelji umjetničkih uradaka nego i njihovi tvorci. Čini se da otac hrvatske književnosti nije uzalud svoj glasoviti spjev na hrvatskom jeziku posvetio upravo ženi i time vizionarski naslutio višestoljetnu muško-žensku suradnju na polju književnosti i duha. Ta je suradnja kadšto bila dopunjena potrebom za dokazivanjem, katkad borbom za prevlast, i to je s nejednakim učincima, ovisnima o različnim stupnjevima demokratičnosti i prosvjećenosti, trajalo stoljećima te neizbrisivo obilježilo i

njihova djela.“ (Detoni Dujmić, 1998: 11) Autorica zaključuje kako je hrvatskim preporoditeljima također bilo stalo do ženske podrške jer je u „Danici“ 1840. u pet nastavaka izlazila nepotpisana studija pod naslovom *Historičko ogledalo ženah*: „Tom opsežnom retrospektivnom razmišljanju o ženskim sposobnostima i osobnostima anonimni je autor dodao, u to doba obvezni, poziv suvremenim ženama da po uzoru na antičke primjere postanu čuvarice jezika, svoje domovine, naroda.“ (Detoni Dujmić, 1998: 15.)

Preporodno 19. stoljeće, kako piše Detoni Dujmić (1998: 15), obavijeno je mnogim obnavljajućim ideologemima, ali i idejom da je književnost važan domovinski posao za koji valja okupiti sve snage, pa i ženske. Iako hrvatske preporoditeljice isprva uspostavljaju tek pragmatičan suputnički odnos sa svojim sudobnicama, one u njega, zahvaljujući dobrom sjećanju, postupno unose nesumnjivi znak osobnosti.

Autorica (1998: 385-389) izdvaja Anu Vidović, koja je bila naklonjenija pjesničkim asimilacijama i priklanjanju standardu, ali je u recentnim granicama romantičarske osjećajnosti postupno osvajala svoj mali prostor opjevavanja intimnih, najčešće ljubavnih zgoda u prepoznatljivim ljudskim, često i lokalnim zajednicama. Ona je pridonijela temelju hrvatske sentimentalno-pustolovne novelistike na polovici 19. stoljeća. Na sličnim je polazištima bila i Jagoda Brlić.

Dok su se njih dvije sustavno kolebale između građanske lojalnosti konvencionalnome ženskom statusu i pjesničkog traganja za pojačano senzibiliziranim temama, Dragojla Jarnević pokazala je jaču količinu obratljivosti, ali i subverzivnosti. Ona se prva zabrinula za svoj građanski status, prva je postala svjesna osobnih aporija vezanih uz pripadnost „drugome“ spolu. Imala je jaku preporodnu motivaciju pa su pisala domoljubne pjesme, ali ih je označila povećanim udjelom refleksivnog i subjektivnog gradiva. Svojim radom i djelima, naznačila je tri velike teme o kojima će kasnije pisati njezine sljedbenice: traganje za ženskim građanskim identitetom, traganje za ženskom osobnošću, žensko viđenje metafizike spolova. Također, prvim damama novije hrvatske književnosti smatramo i Milku Pogačić, Jagodu Truhelku, Antoniju Kassowitz-Cvijić, Gjenu Vojnović i Kamilu Lucernu.

Međutim, kako nadalje piše Detoni Dujmić: „U poslijepreporodno doba postalo je razvidnije da je naklonost koju su preporoditelji svojedobno pokazali prema ženama bila pragmatične i efemerne naravi. Ispunivši kratkoročnu ulogu pokroviteljica i odgajateljica, žene su se opet našle na rubu zaborava. Iako je uoči velike obnove ženskog čitateljskog iskustva gotovo posve zamuknuo glas njihova pisma, pretposljednjeg je desetljeća XIX. st. hrvatskom kulturnom scenom prošlo više nadarenih i obrazovanih žena koje su spriječile da se posve utrne iskra

ženske književne samosvijesti. Nenametljivom upornošću, kadšto i književnim darom, one su tiho pripravljale prostor za pojavu modernog ženskog pisma koje će s pravom eksplozijom iskrenosti obilježiti smjenu stoljeća, ujedno i smjenu književnoga kanona.“ (Detoni Dujmić, 1998: 16-17)

2.3. Afirmacija (popularne) hrvatske književnosti, i ženskim perom

I još je po nečemu hrvatska književnost specifična, kako piše Krešimir Nemec, po tome što „je veći dio hrvatske romaneskne produkcije u 19. stoljeću *prvo* izlazio u nastavcima u novinama i časopisima, a tek potom u knjigama. I u tom pravilu gotovo da nema razlike između tzv. kanonskih i nekanonskih autora. Gotovo svi Šenoini romani tiskani su prvo u časopisima. Ta činjenica govori o nerazvijenosti književnog tržišta, o skromnim nakladničkim potencijalima, ali i o priličnoj homogenosti čitateljske publike“ (Nemec, 2006: n. p.).

Prvi hrvatski roman u nastavcima napisala je već spomenuta autorica − Dragojla Jarnević[1], a ključnu ulogu u proizvodnji i afirmaciji hrvatskoga popularnog romana odigrala je, također već spomenuta − Marija Jurić Zagorka[2] − prva profesionalna novinarka na našim prostorima i

[1] Prema autorici Detoni Dujmić (1998: 71-85) Dragojla Jarnević rođena je 1812. godine. S osamnaest godina napisala je prvu pjesmu, a u dvadeset i prvoj godini počela je voditi *Dnevnik* ne odustajući zamalo do smrti, 1875. godine. Zagrijanost za hrvatski dom i jezik, potpomognuta književnim darom, osobnom potrebom za pisanjem i osjećajem za ukus čitateljske publike učinili su ju jednom od najčitanijih pisaca hrvatske preporodne književnosti. U početku je pisala pjesme koje su bile objavljene u časopisima „Kolo“, „Danica“, „Der Pilger“, a prve pjesnički pokušaji su joj bile pjesme *Želja za domovinom* i *Domovina*. U baladi *Veštica* razvidno je miješanje prostora zbiljnog i iracionalnog, a to ju je dovelo do novog žanrovskog područja – memoarskog rukopisa *Dnevnik.* On je, po oporučnoj želji, prvi put pročitan desetljeće nakon Jarnevićkene smrti. Paralelno, uz ispisavanje *Dnevnika*, pisala je i pripovijesti i u nastavcima ih objavljivala u književnim periodicima. Prva i jedina tiskana knjiga je bila *Domorodne poviesti* iz 1843.godine. Iz njezina *Dnevnika* doznaje se da je napisala i tri drame: *Duvnu, Veroniku Desinićevu* te *Mariju, kraljicu ugarsko-hrvatsku.*

[2] Prema autorici Detoni Dujmić (1998: 153-167) Marija Jurić Zagorka rođena je 1873. godine, a umrla 1957. godine. Njezin „naučnički“ staž na putu prema slatkastomu žanru popularnog feljtonskog romana u kojemu je postigla najviše dosege nije bio kratak ni lak, a stekla ga je u novinstu. Svojim člancima o političkoj sceni napredovala je prema političkim i društvenim reportažama, crticama, feljtonima, skicama, humoreskama, satirama (pod pseudonimima Zagorka, Petrica Kerempuh, Zagorska ružica te šifrom Z i sl.). Tragala je za izrazom i žanrom, a potragu je dopunila i kazališnim djelima, brojnim jednočinkama, scenskim šalama, lakrdijama, karikiranim glumama, poludidaktičkim veselim igrama i dramoletima na granici humoresaka i melodrama. Političku je publicistiku sažela u knjizi *Razvrgnute zaruke* (1911), a uz Strossmayerovo sponzorstvo na prijelazu stoljeća izašla su njezina dva romana: *Roblje* (1899) i *Vladko Šaretić* (1903). Jedinu povijesnu dramu, *Evicu Gupčevu*, zamislila je 1903. u zatvoru, gdje se našla kao uporna politička opozionistica. Važno je istaknuti i njezino najbolje scensko

najčitanija hrvatska spisateljica. Za Zagorku Nemec navodi: „Danas njezinu važnost i ulogu možemo priznati bez zadrške i akademskih rezervi. Dugo je trebalo da se promijeni općeniti stav prema Zagorkinu književnom stvaralaštvu i modelu pripovijedanja koji je zastupala. Kako je rastao interes za popularnu književnost, kako se mijenjalo mišljenje akademskih krugova prema ustroju i društvenoj funkciji popularnih romana, tako je rasla i cijena Marije Jurić u hrvatskoj književnoj historiografiji. Dugo sustavno prešućivana i osporavana, proglašavana autoricom 'šunda' koja u svojim djelima podilazi najnižim čitateljskim instinktima, Zagorka je danas nezaobilazno ime ne samo kad se govori o procesu širenja hrvatskoga čitateljskog kruga, nego i o razvijanju jednoga tipa proznog pisma bez kojega bi hrvatska književnost bila bitno osiromašena. Mnogi su znalački iskoristili njezinu popularnost. Kad bi neki izdavač upao u teškoće, ili kada bi padala naklada nekih novina, izdavanje Zagorkinih djela bio je uvijek pouzdan marketinški potez za vraćanje u pozitivno poslovanje.“ (Nemec, 2006: n. p.)

Detoni Dujmić tako zaključuje: „Prve hrvatske književnice XIX. st. pokazale su u različnim omjerima slično nastojanje: one se istodobno žele upisati u kanonizirani diskurs koji je do tada tekao bez njih, dakle pokazati svoju doraslost, ali u isti mah pokazati svoju posebnost.“ (Detoni Dujmić, 1998: 387) te nadalje piše kako je doba moderne pred hrvatske književnice postavilo prostor žanrovske raznovrsnosti: „Mali prozni oblici, crtice, novele, pripovijesti, feljtoni, usredotočeni na pojedinčev svijet i njegovu intimu, postaju poprište ženskoga književnog dokazivanja, ali i mjesto artikulacije ženstvenog subjekta koji piše svjestan svoje posebnosti.“ (Detoni Dujmić, 1998: 389) Također, „u doba tzv. modernog objektivizma, u tijeku tridesetih, pa i ranih četrdesetih, u pomoć je došla socijalna mimeza, različne ideološke prefiguracije, pa se sofisticirana žudnja zamjenjuje težnjom za društvenom pravdom, za dosezanjem apsoluta ili Krista, smiruje se u raznim društvenim tematima s velikim udjelom političke, gospodarske, memoarske, pedagoške, vjerske, autobiografske, dokumentarne, napose regionalno ili ideološki obojene građe. Na oblikovnom planu jača narativnost i linearno fabuliranje. U tim se granicama čita i 'feministički realizam' koji se katkad vraća na istrošene temate o muško-ženskoj komunikaciji, temeljenoj na primisli o njihovoj društvenoj ravnopravnosti, zamalo istosti.“ (Detoni Dujmić, 1998: 391)

djelo *Jalnuševčani* (1917) te feljtonski roman *Kneginja iz Petrinjske ulice*. Istaknuti feljtonski romani su svakako *Tajna Krvavog mosta*, *Vitez slavonske ravni*, *Kći Lotrščaka*, *Kontesa Nera*, *Gordana*, *Jadranka*, a *Gričku vještic*u čini nekoliko zasebnih, ali i ovisnih romana. Roman *Kamen na cesti*, feljtoniziranu inačicu bildungs-romana, Zagorka je u potpunosti posvetila ženskom načelu. Napisala je i političko-ljubavni roman, *Mala revolucionarka*. Fabularna okosnica Zagorkinih romana je Zagreb.

Do sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada se i u hrvatskoj književnosti počinju brisati granice između elitne i masovne kulture, odnosno između „visoke“ i „niske“ književnosti, nije bilo jednostavno autorima poput Zagorke ili primjerice Janka Matka pronaći mjesto pod hrvatskim književnim suncem. Od tih je sedamdesetih opća nivelacija, kako piše Nemec, „zahvatila i prostor književnosti; svaka hijerarhizacija je dokinuta. Negdašnje opozicije visoko-nisko, ozbiljno-zabavno, kanonizirano-trivijalno gube se u općoj ravnodušnosti, uprosječenju i komercijalizaciji. Granice književne umjetnosti pomiču se sve više prema 'dolje', obuhvaćajući i produkciju koja se do tada u znanosti o književnosti obično smatrala subliterarnom. Odatle procvat proze koja otvoreno koketira s obrascima i postupcima trivijalne književnosti. Rezultat je žanrovska konfuzija, nedostatak čvrstih estetičkih kriterija i mjerila. Kamo 'spadaju' romani Pavla Pavličića, Gorana Tribusona, Jurice Pavičića, Tomislava Zajeca ili Jelene Čarije: u kanonsku ili u trivijalnu književnost? Ni u jedno ni u drugo, i u jedno i u drugo. Oni su produkti jednog novog senzibiliteta koji, kako bi rekao Leslie Fiedler, nivelira i poravnava opreke, tj. premošćuje jaz između umjetnika i publike.“ (Nemec, 2006: n .p.)

Što se pozicije žena kao književnica tiče, a kako piše Dubravka Oraić Tolić, feministički je pogled sedamdesetih godina 20. stoljeća došao do šokantnog uvida: „Književnost za koju se vjerovalo da je spolno neutralna, tj. univerzalna, bila je zapravo – muška. U feminističkoj kritici, ženskim studijima i ženskim istraživanjima razotkrivena je duboka spolna asimetrija: dominacija muških perspektiva i isključenje ženskih subjekata iz kulture. Većina autora i likova u književnosti bili su muškarci, a ako bi se pojavile žene i ženski likovi, bile bi u funkciji muškarca ili završavale tragično.“ (Oraić Tolić, 2005: 66)

Devedesete godine 20. stoljeća i ratna zbivanja na hrvatskim prostorima hrvatskoj književnosti ponovno donose specifičnosti u odnosu na europska književna kretanja toga vremena o kojima će Maša Kolanović zapisati: „Nakon političke tranzicije 90-ih godina, obilježene turbulentnim ratnim događajima, hrvatsko društvo početkom novoga tisućljeća proživljava i odgođenu kulturnu tranziciju u kojoj suvremenu književnost, možda više nego bilo koju drugu simboličku sferu kulture, prožimaju tektonske promjene novih društvenih i ekonomskih okolnosti.“ (Kolanović, 2011: 163-164) O istom periodu u književnosti, ali i širem društvenom kontekstu piše i Dubravka Oraić Tolić: „Početkom devedesetih, na zgarištu velikih ideologija, počele su kao nakon kiše nicati male, posmrtne, često zaraćene ideje i ideologijice. Književnost se našla u procijepu između zbilje i uskrsnulih ideologija koje su na nju polagale pravo. Domaći su intelektualci imali tri izbora: angažirati se protiv novih ideologija uskrsnulih na zgarištu moderne povijesti, za nove ideologije ili odbiti neposredan ideološki angažman. Angažman

'protiv' našao je izraz u esejističkoj prozi i donio je svjetsku slavu piscima kao što su Slavenka Drakulić, Predrag Matvejević i Dubravka Ugrešić.“ (Oraić Tolić, 2005: 184) Prema istoj autorici: „postmoderna je kultura poljuljala i granice između velikih i malih kultura, između središta i periferije. Globalno je tržište uvijek gladno i otvoreno za sve čime se može nahraniti. A hrvatski su pisci imali što ponuditi. Bila je to ratna i tranzicijska zbilja. Hrvatski pisci s kraja 20. i početka 21.stoljeća (Slavenka Drakulić, Nedjeljko Fabrio, Zoran Ferić, Miro Gavran, Miljenko Jergović, Julijana Matanović, Josip Novaković, Dubravka Ugrešić, Irena Vrkljan) nalazili su sami put do inozemnih izdavača, dobivali nagrade od međunarodnih žirija i često osvajali čitateljsku publiku u zemlji i inozemstvu. Ako među publiku uvrstimo književne kritičare, teoretičare i povjesničare, onda se ne trebamo čuditi da su u kratkom roku, bez znamenite povijesne distancije, mnogi od njih postali medijske zvijezde, poželjne teme za sveučilišne seminare, a napokon i građa za povijesne preglede i priručnike.“ (Oraić Tolić, 2005: 180)

3. ŽENSKO PISANJE ≠ ŽENSKO PISMO

Suvremena hrvatska književnost, osobito prozna produkcija osamdesetih godina 20. stoljeća, snažno je obilježena pojavom „ženskog pisma“. Prema autorici Lidiji Dujić (2011: 141) sintagma se međutim odavno potvrdila pretijesnom da pokrije svu različitost ženske, mahom autobiografske prakse. Ako svako pismo daje legitimitet privatnosti, onda treba računati i na mogućnost da svaka književnica ima svoje pismo, te da je spomenuta sintagma prihvatljiva eventualno i u množini. Pritom valja spomenuti da su dosadašnja istraživanja svojom jednoznačnošću i isključivošću nerijetko odvodila cijelu ovu književnu populaciju i njezinu literaturu u slijepe ulice često subverzivne, pa stoga i marginalizirane književne prakse.

Književna kritičarka Jagna Pogačnik (2012: 219-220) naglašava da su žensko pisanje i „žensko pismo“ dvije različite stvari, a ono što je obilježje devedesetih i dvijetisućitih, pa i najrecentnijeg trenutka sadašnjosti, nedvojbeno je nepostojanje nekog zajedničkog literarnog koncepta, „platforme“ koja bi povezivala spisateljice: „Problem koji se pojavljuje u svakom tematiziranju književnosti koju pišu žene u prvom je redu terminološki. Linijom manjeg otpora, osobito u medijima, sintagma 'žensko pismo' funkcionira kao nekakav krovni termin koji pokriva cjelokupnu književnu produkciju koju pišu žene. To bi u konkretnom slučaju značilo da postoji jedna književno-povijesna i književno-kritičarska ladica u koju bi se danas mogle strpati, na primjer, Julijana Matanović, Milana Vuković Runjić, Vedrana Rudan, Sanja Lovrenčić, Sibila Petlevski, Daša Drndić, Rujana Jeger, Arijana Čulina, Jelena Čarija i dr., a u istoj bi toj ladici već otprije bile uredno 'posložene' Dubravka Ugrešić, Slavenka Drakulić, Irena Vrkljan i mnoge druge.“ (Pogačnik, 2012: 219-220) O nemogućnosti podvođenja ženskoga pisanja osamdesetih godina, pa i kasnije, pod zajednički nazivnik i termin ženskoga pisma piše i Andrea Zlatar: „Krajem osamdesetih godina tri literarno najsnažnije i u javnosti najprisutnije spisateljice, Dubravka Ugrešić, Irena Vrkljan i Slavenka Drakulić, nudile su različite poetike ženskog pisma, od ironično-parodijske paradigme do biografsko-intimističke proze. U prvim krugovima recepcije zajednički nazivnik njihove srodnosti bio je temeljen na spolnom (danas bismo rekli „rodnom“), femininom identitetu autorica, kao i na vremenskoj podudaranosti njihova „izlaska u javnost“, iako nisu pripadale istim književnim generacijama.“ (Zlatar, 2004: 80)

Zlatar nadalje piše: „Devedesetih godina je u Hrvatskoj, naime, izašao priličan broj tekstova koje su potpisale ženske autorice i koje možemo odrediti kao autobiografsku prozu; najveći dio te produkcije pripadao je korpusu tzv. 'ratne proze'. Tu su i prave autobiografije – međusobno

gotovo oprečne kako po biografskoj matrici tako i po poetičkom modelu. Raznolikost i raznovrsnost diskurzivnog polja suvremene hrvatske ženske književnosti i poetičke je i kvalitativne prirode. S jedne strane, radi se o svojevrsnom fenomenu 'demokratizacije pisanja', širenju polja iz tradicijski ograničene elitne književnosti prema autobiografskim, publicističkim i esejističkim oblicima. S druge strane, poetička 'osamljenost' hrvatskih književnica danas, njihova ne-pripadnost grupi, poetici, stilu čini se da ojačava njihovu individualnu literarnu snagu: svaka od njih bori se ponaosob za vlastiti poetički izričaj.“ (Zlatar, 2004: 82-83) Jagna Pogačnik (2012: 220-221) zaključuje da su zlatne godine hrvatskog „ženskog pisma“ nedvojbeno bile osamdesete, vrijeme kada se u tome smislu doista poklopila teorija s praksom. Stoga osamdesetih, na uzorku književnih tekstova kakve su ispisivale Ugrešić, Drakulić, Vrkljan ili Neda Miranda Blažević doista možemo govoriti o „ženskom pismu“. One su, naime, u prozi tematizirale neka prepoznatljivo feministička pitanja, poput statusa urbane intelektualke u još patrijarhalnoj i malograđanskoj sredini, odnos prema vlastitom tijelu, relaciji majka-kći i uopće obitelji kao instituciji, poigravanje ženskim stereotipima i dr.

Lidija Dujić (2011: 9) ukazuje na činjenicu da se početkom devedesetih godina prošlog stoljeća oblikovala nova stranica hrvatske književnosti, ali je istodobno bilo jasno da se sintagma *žensko pismo* izvana navlači na tekstove kojima zapravo ne pristaje. Nije bilo perspektivno pisati o fenomenu koji se u isto vrijeme konstruira i rastače. Irena Vrkljan, Dubravka Ugrešić i Slavenka Drakulić bile su *vidljive* književnice, ali im je zajednički bio samo rodni identitet. Također, Dujić (2011: 11-12) smatra da je četiristo godina duga tradicija hrvatske ženske književnosti s jedne strane obilježena književnicom bez djela, a s druge strane djelom bez književnice. U oba slučaja, riječ je o široko prihvaćenom modelu poželjne književnice.

Devedesetih i dvijetisućitih godina, dionica tzv. „ženskog pisma“ se definitivno ne nastavlja, a brojne spisateljice koje vrlo aktivno sudjeluju u književnom životu međusobno također nisu povezane nikakvim zajedničkim nazivnikom. Neke od njih, kako piše Pogačnik: „poput Julijane Matanović koja je prva potukla rekorde prodavanosti (kvazi)autobiografskim *Zašto sam vam lagala* i poslije romanom *Bilješke o piscu*, te trenutno najaktualnijih Arijane Čuline i Vedrane Rudan, povezuje tek suvereno haranje top ljestvicama čitanosti, velike naklade i naklonost čitateljske publike. Julijana Matanović, prva hit-mejkerica devedesetih, bez obzira na književno-teorijsku osviještenost i poigravanje/zamagljivanje pojmova fikcionalnog i nefikcionalnog, u svojim uspješnicama pisanim iz 'ženskog kuta' definitivno ne iskazuje feminističku senzibiliziranost. Odjeke feminizma eventualno se može prepoznati u romanima Vedrane Rudan, *Uho, grlo, nož* i *Ljubav na posljednji pogled*, no oni su kod nje svedeni na

pojednostavljene stereotipe, crno-bijelu rodnu karakterizaciju i tako shematizirani i zaoštreni, bez kvalitetnije i kompleksnije analize i senzibiliteta, dovedeni do granice trivijalnog. Upravo taj nedostatak kvalitetnije i kompleksnije analize muško-ženskih odnosa, položaja žene u obitelji i društvu, ženske privatne i profesionalne svakodnevice, medijski posredovanih ženskih stereotipa itd. ključna je razlika između pripovjedačica osamdesetih i onih unatrag desetak godina. U korist onih prvih. U određenom smislu subverzivne su unatrag desetak godina bile uglavnom spisateljice iz 'egzil-književnosti', dok su nove ženske zvijezde domaće proze, kako god se moglo činiti na prvi pogled zbog tematiziranja nekih 'ženskih' tema, mnogo usmjerenije na rušenje nekih drugih, komercijalnih pravila i rekorda.“ (Pogačnik, 2012: 222-225)

Pišući početkom dvijetisućitih o ženskome pisanju i autoricama, sveučilišna profesorica Andrea Zlatar nije se mogla oteti dojmu da su u suvremenoj hrvatskoj književnoj produkciji ženske spisateljice potisnute, marginalizirane: „nije bilo riječi samo o medijskoj (ne)prisutnosti, mjerenom količinom muških autora promoviranih, primjerice, putem FAK-a proteklih nekoliko godina, nego i o činjenici da ženske spisateljice djeluju kao međusobno potupno nezavisne jedinke.“ (Zlatar, 2004: 79) Zlatar (2004: 79) se također zapitala ima li zajedničkog književnog nazivnika koji bi povezao, na primjer, Sibilu Petlevski i Julijanu Matanović, ili Rujanu Jeger i Milanu Vuković, Mariju Paprašarovski i Irenu Lukšić, Sanju Lovrenčić i Vesnu Bigu? Zaključuje nadalje: „kako je na svako od ovih pitanja odgovor niječan: čini se, štoviše, da niti ikakva naknadna interpretacija eventualnih indirektnih povezanosti između autorica i njihovih književnih rukopisa ne može prikriti očiti „nedostatak“ zajedničkog literarnog identifikacijskog ključa. Osjećaj „nedostatka“ proizveden je, naime, na temelju iskustva književnog sjećanja koje priziva osamdesete godine, razdoblje kada je „žensko pismo“ izgledalo kao jedna od perspektivnijih poetika recentne hrvatske književnosti.“ (Zlatar, 2004: 79)

Prema Maši Kolanović (2011: 164), kao prijelomna točka nastupa nove strukture osjećaja na kulturnom polju kod gore spomenutih autora nedvojbeno se uzima pojava nove generacije pisaca okupljenih pod zajedničkim nazivom FAK, što je kratica za Festival alternativne književnosti pokrenut 2000. godine. Iako je riječ o izrazito heterogenoj skupini pisaca, nesvodivih pod zajednički poetički nazivnik, najveća simbolička poveznica fakovskih pisaca jest popularnokulturna dimenzija njihove reprezentacije i politička dimenzija njihove književne prakse sadržana u samom nazivu festivala. Krešimir Nemec (2006: n.p.) naglašava da se prije osnivanja FAK-a u pridobivanju čitatelja, tj. potrošača, koriste već postojeća zapadnjačka (uglavnom američka) iskustva, ali da je prvu originalnu ideju, spoj marketinga i literature osmislila grupa FAK. Dubravka Oraić Tolić pak piše kako je: „FAK bila generacijski raznolika,

stilski vrlo šarolika, ali po nečemu ipak srodna skupina. Njihov je program sadržan u višeznačnoj kratici FAK. Jedno je značenje otprilike bilo: mi smo prva liga, tj. A književnost. Drugo je značenje vezano uz smisao kratice ako se ona shvati kao fonetski oblik engleskoga *fuck off* (odj... sve, pa i dosadašnju književnost).“ (Oraić Tolić, 2005: 205) Bila je to prva skupina pisaca koja se nije pojavila u književnim časopisima, nego u medijima. Njihove su knjige odmah stizale na top-liste. Ono što ujedinjuje pisce ove skupine bio je vrlo širok i raznolik revolt protiv zbilje. Oblici toga revolta sežu od bijega iz stvarnosti do raznih postupaka mistifikacije i simulacije, od tema sirovog nasilja do destrukcije svih smislova i vrijednosti. Problem je nastao kad se unutar festivala pojavilo pitanje književne vrijednosti. Kolanović ističe da je: „izravan povod raspadu festivala bilo je osporavanje književne vrijednosti dvjema popularnim književnicama, Vedrani Rudan i Arijani Čulini koje su inicirali pisci Borivoj Radaković i Edo Popović.“ (Kolanović, 2011: 165) One su tada bile optužene da pišu trivijalnu književnost: „premda pojmovi trivijalne književnosti i masovne kulture danas više nisu dominantni u diskursu domaće humanistike, još uvijek ih se može naći u javnom diskursu, prvenstveno u smislu negativne vrijednosne oznake. Unatoč demokratizaciji tržišta i promjenama u samoj struci, trivijalno je bauk koji i dalje kruži, posebice kad je riječ o sudaru s jedne strane tradicionalno artikuliranog pitanja o književnim i kulturnim vrijednostima, a s druge medijskog spektakla.“ (Kolanović, 2011: 166) Krešimir Nemec (2006: n.p.) zaključuje kako, bez obzira na gašenje grupe, možemo reći da je ona izrasla u prvorazrednu medijsku atrakciju organizacijom festivala čitanja knjiga, estradnim turnejama i dobro smišljenim reklamnim potezima.

3.1. Chicklit *književnost*

Devedesetih godina 20. stoljeća na Zapadu se formira specifičan oblik popularne *ženske* književnosti, koji u pravilu pišu žene − *za žene*. Riječ je o tzv. *chicklit* književnosti. Tematiziranje urbane svakodnevice djevojke/mlade žene, zabavan pristup i u mnogo humora umotani problemi s kojima se protagonistice takve proze susreću te afirmativan završetak često su elementi koji ovakvome štivu daju na popularnosti i omiljenosti među (ženskom) čitateljskom publikom. Sam izbor termina za kvalificiranje ove vrste proze može dovesti, i dovodi, publiku i kritiku u zabludu. Naime, kako piše i Andrea Zlatar: „sam termin *chicklit* ne govori ništa o razlozima i uvjetima njezine produkcije, već stvara semantički okoliš u kojem se miješaju vrijednosna i sadržajna određenja. S jedne strane, termin svoje porijeklo izvodi od

naziva za žvakaću gumu, pa je prva asocijacija „književnost za razbibrigu“, za nešto što „razvlači i smiruje živce“ poput gume za žvakanje; s druge strane, dio sintagme, onaj „chick“ stvara asocijacije tipa „književnost za pileći mozak“, „književnost za kokoške“ i slično. I jedno i drugo su evaluacijski negativne oznake, koje podupiru razlikovanje „visoke“ i „niske“ književnosti, „ozbiljne“ i „trivijalne“ literature, dakle one diferencijacije protiv kojih ustaje popularna kultura. A ako *chicklit* nešto jest, onda je sigurno proizvod upravo popularne kulture.“ (Zlatar, 2006: n. p.) O nastanku žanra Zlatar dalje piše: „Iako se obrisi žanra oblikuju već osamdesetih godina, rodonačelnicom se smatra Helen Fielding i njezin *Dnevnik Bridget Jones*. Jednostavnim riječima kazano, *chicklit* je naziv za popularnu fikciju nastalu devedesetih, tržišno usmjeren mladim zaposlenim ženama.“ (Zlatar, 2006: n. p.) Konstrukcija chicklit romana, kako u svome članku pokazuje Zlatar: „predstavlja svojevrsnu *arheologiju urbane svakodnevnice*, u kojoj je glavni lik žena mlade ili srednje mlade dobi, smještena u jednom od većih europskih ili američkih gradova – a sve ostale osobine predstavljaju jednu od mogućih kombinacija: udana/neudana, zaposlena/nezaposlena, samohrana/polusamohrana, depresivna/luckasta, *s djecom/bezdjecna,* siromašna/situirana, debela/vitka... U stilističku obvezu žanra idu duhovitost i (samo)ironija, a u obveze kompozicijske strukture – ljubavna fabula s (privremeno ili relativno) sretnim završetkom. (Zlatar, 2006: n.p.) Autorica teksta naglašava: „element *privremenog ili relativnog* jer u tom je svijetu mnogo toga privremeno i relativno: posao, prihodi, zaljubljenost, vlastita težina, dobro ili loše raspoloženje. Svemu tome se još doda i loša obiteljska anamneza (takozvana *disfunkcionalna* obitelj), naporne roditelje i sestru (posebice majku), nepouzdanog brata, šefa-tiranina, prijateljicu-podršku i kolegicu-izdajicu, susjeda-švalera i prijatelja homoseksualca, slika je kompletirana.“ (Zlatar, 2006: n. p.) Prema rečenome, prethodnicom suvremene hrvatske urbane ženske proze možemo smatrati Dubravku Ugrešić i njezin roman *Štefica Cvek u raljama života*. Kako kaže Zlatar: „I formalna strana njezina pripovjednog postupka, a to je identifikacija teksta i krojnog arka, to jest, zamjena pripovjednih tehnika s tehnikama krojenja i šivanja, podcrtava svjesno povezivanje klasične romanse i postmodernog ironijskog pristupa.“ (Zlatar, 2006: n. p.)

Andrea Zlatar se osvrće i na hrvatsko tržište te činjenicu da je na njemu *chicklit* „kao fenomen još uvijek zastupljeniji i čitaniji u novinskim tekstovima. Nakon godinu-dvije redovitog pisanja kolumni, nastaju knjige. Najpoznatije, a svakako međusobno poetički različite, predstavnice kolumnističkoga žanra koje koriste prvo (žensko) lice jednine su Rujana Jeger, Milana Vuković Runjić, Arijana Čulina, Vedrana Rudan, Julijana Matanović, no koje odbijaju svaku povezanost s *chicklitom* (a Čulina i Vuković-Runjić i s feminizmom u cjelini). Ono što je svim autoricama

zajedničko, svakako je pisanje o svakodnevici, i to pisanje iz prvog lica doživljavanja.“ (Zlatar, 2006: n.p.)

4. IMA LI KNJIŽEVNOST SPOL?

Na pitanje ima li književnost spol pokušava se u teoriji i praksi literarnoga stvaranja odgovoriti već duže vremena. Od već spomenutoga zaključka iz sedamdesetih godina kada je na vidjelo izašao onaj „šokantni uvid“ u činjenicu da književnost zapravo nije spolno neutralna, odnosno, univerzalna, već evidentno „muška“ pa do detektiranja tzv. „ženskih žanrova“ koji pripadaju širem teorijskom području feminističkih kulturalnih studija koji svoje institucionalno podrijetlo imaju u djelovanju Grupe za ženske studije nastale sredinom istih tih 1970-ih u okviru Centra za suvremene kulturalne studije u Birminghamu, a kako piše Maša Grdešić (Grdešić, 2013: 11). Ista će autorica (2013: 61) također zapisati kako ženski žanrovi vremenom evoluiraju te njihove konvencije ulaze i u *mainstream* popularnu kulturu, dok je istodobno tržište preplavljeno proizvodima za žene – ženskim časopisima, ženskim filmovima i serijama, ženskom književnošću, ženskom pornografijom, ali i automobilima, laptopima, mobitelima, fotoaparatima za žene, posebno dizajniranim, ružičastim i blještavim, s ekranom koji istovremeno služi kao zrcalo… a što, možemo zaključiti, književnost i ine kulturne i umjetničke proizvode sve više udaljava od onoga željenog univerzalnog i spolno neutralnoga.

Naime, muške bijele hetero pisce ne svrstava se u zasebnu književnu kategoriju, kao što je primijetila Joanne Harris, a naglasila Grdešić te nastavila: „Dok je njima dopušteno pisati književnost koja se klasificira žanrovski – krimiće, SF, fantasy itd. – 'ženska književnost' tretira se kao poseban *žanr*. Štoviše, danas se prijeporni termin 'žensko pismo' francuske feminističke teoretičarke Hélène Cixous vrlo rijetko upotrebljava u svom izvornom značenju tekstova koji rade na rastvaranju binarne opreke muško-žensko (muževno-ženstveno), pri čemu nije važan spol autora ili autorice, već forma teksta, odnosno vrsta pisanja. Čini se da pojam 'žensko pismo' ili 'ženska književnost' trenutno označava sve one književne tekstove koje su napisale žene, a primarno se koristi kao tržišna kategorija. Točno je da će knjiga na taj način lakše doprijeti do čitateljske publike zainteresirane za književnost koju pišu žene, ali će je istodobno jednako lako previdjeti potencijalni čitatelji koji nemaju poseban razlog pratiti upravo tu kategoriju.“ (Grdešić, 2015: n. p.)

Grdešić (2015: n. p.) također primjećuje da kategoriju „ženske književnosti” prate i druge prakse koje dodatno marginaliziraju spisateljice, pa tako njihove knjige dobivaju manji broj književnih nagrada, i dalje se manje recenziraju od knjiga koje su napisali muškarci te ih u pravilu recenziraju druge žene. A u onim prilikama kada *mainstream* mediji pišu o

autoricama, to čine fokusirajući se na njihov izgled i privatni život, češće tumačeći njihove fikcionalne knjige pomoću biografskih podataka.

Što se literarne produkcije tiče, a posljedično i kvalitete pisanja ženskoga autorstva, Lidija Dujić (2011: 12) naglašava kako je produkcija ženske književnosti u jednom trenutku bila tolika da je 2010. godina proglašena godinom žena. Aktivne su bile različite književne matrice, a medijski su najeksponiraniji (najčitaniji i najprodavaniji) bili uradci starlete i stilistice, supruge nogometaša. U isto vrijeme stižu vijesti o tome da je britanska princeza Kate Middleton daleka rođakinja Jane Austen čiji je nezavršeni roman prodan na aukciji za gotovo milijun eura, ali i da nobelovac V. S. Naipaul izjavljuje kako književnice nisu na njegovu nivou zbog svoje pretjerane osjetljivosti i ograničenoga pogleda na svijet. *The Guardian* tim povodom na internetu nudi deset proznih ulomaka i mogućnost da pogađamo je li ih napisao muškarac ili žena.

Pitanjem ženskog kanona pozabavila se i Dubravka Ugrešić (2012: n. p.), a prema njezinu mišljenju kanon nije uspostavljen jer ga nije moguće uspostaviti: „(Čiji kanon? Zar ženski bijeli kanon? Tko uspostavlja kanone? Nacija? Akademija? Ženska akademija!? Tržište?). A kanon nije uspostavljen jer temeljno pitanje ženskog identiteta ostaje i dalje zakamuflirano. Ženski identitet neodvojiv je od klasnog. Doba patrijarhata, koje tako nezdravo dugo traje, ne drži se na rodnim nego prije svega na klasnim temeljima. Velike političke promjene, kao što je rušenje Zida, pad komunizma, ili raspad bivše Jugoslavije, najčešće pogađaju žene i mijenjaju njihov život.“

Na *Tportalu* je 2010. godine objavljen članak pod naslovom „Spisateljice zaslužuju više od trpanja u žensku književnost“ kojega je autor Gordan Duhaček završio ovako: „Ono što sve dobre hrvatske spisateljice gube kada ih, većinom muškarci, uguraju u kategoriju 'ženskog pisma', ili bilo kakvo žensko stado, osim onoga koje bi same odlučile okupiti, jest prilika da se njihova djela sagledaju podrobnije i iz različitih perspektiva. Ove godine se pojavilo jednostavno previše zanimljive proze koju su napisale žene da bi ih bilo moguće ignorirati. Pa smo tako dobili godinu žena u hrvatskoj književnosti. Ako je već tako, trebalo bi pogledati što te žene nude u umjetničkom smislu, a to nije njihovo istovjetno rodno određenje. Tribina Zagrijavanje je, dakle, imala odlične goste u svojem zadnjem ovogodišnjem izdanju, samo što spomenute tri spisateljice nije bilo nužno objedinjavati pod egidom 'Ladies night', jer one su mnogo više.“ (Duhaček, 2010: n. p.)

U svom tekstu za *Counterview.net*, autorica Mirna Galović Cupać ističe kako je negativan stav spram podjele književnosti prema spolu potvrdila i anketa Jasenke Kodrnje iz 2001. godine koja je ispitala isključivo autorice ženskog spola: „Pitanje koje je postavila anketiranim autoricama

bilo je − misle li da unose ženskost u umjetnost? Većina je odgovorila da unosi ženskost, njih više od 50%: vrlo samosvjesno, apsolutno uvijek, da, nekoliko je odgovorilo vjerojatno, o tome ne razmišljaju, možda, i isto toliko izričito ne. Kad ih se pitalo što je ta ženskost koju one unose, one su rekle da je riječ o: temi, emociji, energiji, spoju podsvijesti, ali i o nemogućnosti da se to točno opiše. To je nenamjerno, implicitno, a neke su izričito spominjale slobodu da iskažu to što jesu, da iskažu svoje iskustvo. One koje su rekle da ne unose ženskost htjele su zapravo reći da se ne žele pokazati kao slabi, krhki subjekti, zaključuje Kodrnja i citira neke: „ja se ne bih htjela pokazati kao krhka žena“ ili „smetaju mi etikete muško-žensko“, ili jedna kaže „kada sam bila dijete igrala sam nogomet, htjela sam biti dečko“. Zanimljivo je, a kako ističe Kodrnja, da je znatan broj umjetnica odgovorio kako su željele biti dječaci ili da su se igrale muške uloge kada su bile male. One su, naime, pokazale da im ne smeta ženskost nego slabost, koja se ženskosti društveno propisuje ili pripisuje. Na pitanje je li upisivanje ženskosti prednost ili nedostatak nisu sve odgovorile; one koje su, međutim, odgovorile rekle su da je to prednost jer žene su snažnije, one su veličanstvene, ljepše je biti žena, to je raznovrsnije, žena stigne sve, to je bogatije, žena ima veći raspon, može biti muški agresivna ali može biti i nježna. Na pitanje postoji li ženska umjetnost, većina umjetnica je rekla da ne postoji. Samo manji broj je rekao da prepoznaje takvu umjetnost. One su rekle da je vide tematski, u mekoći, toplini ili pak u budućnosti: ona počinje postojati, za nju se treba boriti . Pola ih je odgovorilo da ne znaju, da nisu o tome razmišljale. Zapravo je kod polovice njih bilo prisutno stanje neosviještenosti: nisam o tome razmišljala, i da i ne, malo je umjetnica, puno je umjetnika – u osnovi, htjele su reći da je umjetnost muška. One koje su izričito rekle da ne postoji ženska umjetnost argumentirale su to na dva načina: prve su rekle da je umjetnost jedinstvena, ni muška ni ženska, ona je univerzalna i iznad rodova, ona je ili dobra ili loša, i da se na osnovi umjetničkog djela ne može zaključiti kojeg je spola autor. Druga grupa ne prihvaća sintagmu ženska umjetnost jer to znači marginalizaciju i niži status te stoga to odbacuju. Također, kao i na prethodno pitanje, zaključuje Kodrnja − one ne odbacuju žensku umjetnost, nego predrasude koje se vežu uz nju i društvenu ocjenu njezine manje vrijednosti.“ (Galović Cupać, 2008: n. p.) Autorica Galović Cupać zaključuje da: „kod samih književnica prevladava predodžba o umjetničkom djelu kao jedinstvenom, novom, o nečemu što nadilazi svaku empirijsku vezanost pa pripadnost ženskom pismu nije nužno privlačna.“ (Galović Cupać, 2008: n. p.)

***

Danas, u 2019. godini, 18 godina poslije ankete Jasenke Kodrnje, za potrebe ovoga rada postavili smo slična pitanja trima književnicama − Julijani Adamović, Bobi Đuderiji i Vedrani Rudan.

Na pitanje ima li književnost spol, Đuderija je odgovorila da ima, u smislu da se po nekim pitanjima i temama ljudi mogu više poistovjetiti u odnosu na spol. Adamović je odgovorila s „ne“ i „da“, jer dobra književnost nema spol, ali ako će se generalizirati, ona smatra da žene u prosjeku i dalje radije čitaju i pišu djela koja se bave međuljudskim odnosima, a muškarci događajima. Rudan je, bez objašnjenja, kratko odgovorila da književnost nema spol, ali da to muškarci ne znaju.

Što se tiče upisivanja ženskosti u književnost, odnosno je li to upisivanje prednost ili nedostatak u književnom polju, i Boba Đuderija i Julijana Adamović odgovorile su kako sve ovisi o kvaliteti teksta. Ako se radi o dobrom „ženskom pismu“ onda je prednost, u suprotnom je nedostatak, slično kao i s „muškim pismom“. Također, Adamović smatra da su ipak i dalje muški pisci ti koje se doživljava ozbiljnije, ali i da smo kao društvo sve bliže brisanju te umjetne podjele.

5. HRVATSKA PROZA I MEDIJSKA KULTURA

Zadnja dva desetljeća dvadesetog kao i prva dva 21. stoljeća, a koje još uvijek nazivamo postmodernizmom, postavila su kulturološki svijet „deapsolutiziranih istina, raspršenih identiteta i razvlaštenih velikih priča“ (Hrvatska enciklopedija, n. d.), svijet koji nema kanonskih uporišta i u kojemu „sve ide“. Hibridnost, fluidnost i inzistiranje na kontinuiranoj promjeni dovode do situacije u kojoj: „Ključna signatura postmodernizma jest prevlast popularne kulture producirane i distribuirane uz pomoć masovnih medija. Neki teoretičari stoga već govore o novoj *medijskoj kulturi* koja se danas nametnula kao vladajuća kultura masovne demokracije. Živimo u doba konzumerizma i 'zabave bez granica', a to znači pomak od prave vrijednosti prema stilu, od proizvodnje prema potrošnji. Postmoderni svijet više ne može odrediti značenja koja bi branila hijerarhijsku granicu između umjetnosti i masovne kulture. Apologija konzumerizma traži stalno nove marketinške atrakcije i strategije zavođenja masa, jer cilj je prodaja, prodaja i samo prodaja. A to znači profit. Njemu je podređeno sve: medijska posredovanja u nametanju ukusa, trendovska kritika koja je iz svoje prakse izbacila aksiološku komponentu, institucije književnih nagrada, uređivački trikovi, reklame, (samo)promocije.“ (Nemec, 2006: n. p.) Dubravka Oraić Tolić naglašava da su upravo mediji i videotehnologije najintimniji dio virtualne zbilje, ali i da je uloga medija u vizualnoj kulturi paradoksalna. Mediji, naime, istodobno služe za posredovanje istine o zbilji i za manipulaciju istom tom zbiljom: „Oni, s jedne strane, razotkrivaju objektivnu istinu zornije nego što su to mogli usmena riječ i pismo. S druge strane, oni prikrivaju i manipuliraju činjeničnu zbilju više nego što je to bilo moguće u usmenoj i pisanoj kulturi.“ (Oraić Tolić, 2005: 255)

Upravo spomenutu usmenu i pisanu kulturu danas uvelike zamjenjuje kultura posredovana novim medijima. Došlo je vrijeme prihvatiti situaciju u kojoj smo se našli i pomiriti se s konvencijama epohe u kojoj živimo. Virtualni svijet kao svakodnevica svakoga je dana sve realniji i: „Vratiti se na klasični društveni angažman nemoguće je, kao što je nemoguće vratiti se u doba konjskih zaprega. Ustrajati na autonomiji u virtualno doba značilo bi okljaštriti umjetnost za bilo kakvu djelotvornost u društvu vapijućih izazova i protuslovlja. Kao što su stvarni konji sačuvani u konjskim snagama automobila, tako su društveni angažman i autonomija umjetnosti na neobičan način sačuvani u medijskim oblicima književnosti. Hrvatska proza s početka 21. stoljeća to je vrlo dobro osjetila – umrežila se u medijsku kulturu i samom teksturom i preko produkcijskih i distribucijskih mogućnosti što ih donosi virtualno doba. U kulturi u kojoj je sve umreženo i premreženo ni književnost ne može ostati izvan globalne

uhvaćenosti u fanstastičnu mrežu. Htjeli ili ne, svi smo priključeni i uključeni. Pitanje je samo poetike, kako se umrežiti, i etike, u ime kojih ciljeva?“ (Oraić Tolić, 2005: 260-261)

Generacijama književnika koji su literaturu stvarali, ali i konzumirali putem staroga medija – tiskane knjige, nije jednostavno takav način napustiti te u potpunosti prihvatiti kakav novi. To, na sreću, niti nije potrebno. Knjige se još uvijek i pišu i tiskaju i čitaju na tradicionalni način, no ono na što želimo i ovim radom ukazati jest činjenica da književnost iz pozicije tzv. hladnoga medija polako prelazi i u prostore virtualnoga okruženja. Književnici diljem svijeta su prihvatili realnost koja ih okružuje, otvorili se novim medijskim komunikacijama te započeli s pisanjem blogova i kreiranjem svojih stranica na društvenim mrežama.

Za potrebe ovoga rada, osvrnut ćemo se isključivo na žensku književnost i pet književnica koje su svojevremeno imale i blog i stranicu na *Facebooku*, Bobu Đuderiju, Julijanu Adamović, Julijanu Matanović, Slavenku Drakulić i Vedranu Rudan.

.

6. BLOG

Korištenje bloga u Hrvatskoj počinje se značajnije širiti od 2004. godine, a u svijetu nekoliko godina ranije[3]. Prvi hrvatski blog servisi bili su *MojBlog.hr, Blog.hr* te *Bloger.hr*. Prema stranici *Blog.hr*: „blog je skraćenica od engleske riječi *weblog*, što u doslovnom prijevodu znači *mrežni dnevnik*.

Blog je *web* stranica na kojoj pojedinac u pravilu kronološkim slijedom bilježi svoja razmišljanja i stavove. Na internetu ih ima na milijune i njihovi vlasnici su ljudi iz svih slojeva društva i zanimanja. Danas je blog zajednica toliko snažna i brojna da ima utjecaj i na javno mišljenje.

Osim što se koriste za zabavu, blogovi su odlični komunikacijski alati koji povezuju korisnike interneta, timove ili poslovne ljude. Oni pomažu malim grupama da komuniciraju na lakši način nego putem e-maila ili diskusija na forumima. Drugim riječima, blog svakome bez tehničkog znanja omogućava da bude prisutan na *mreži svih mreža* bez ikakvih ograničenja. Svatko može graditi svoju *web* stranicu i na njoj stvarati sadržaje kakve god želi i na način koji želi.

Blogove može pisati bilo tko. Mnogi blogovi su osobnoga karaktera na kojem njihovi vlasnici pišu o događajima iz vlastitog života. Sastoje se od linkova na druge *web* stranice ili komentara na događaje u svijetu. Neki jednostavno pišu o onome što im je trenutno na umu. Drugi ih koriste za zabavu ili posao, a neki za oboje. Mnoge svjetske kompanije i obrazovne institucije su prepoznale blogove kao izvrstan način komuniciranja između uposlenika za razmjenu ideja i znanja.“ (Anonymus, n. d.)

Književnice koje smo izabrali za potrebe ovoga rada također su počele voditi svoje blogove kako bi njihove misli i tekstovi bili dostupniji što većem brojem ljudi ili zanimljivi i onima kojima kupovanje ili posuđivanje knjiga nije na listi prioriteta za zabavu. Možemo reći da su se prilagodile čitateljskoj publici, ali i za sebe našle jednostavan i brz način komunikacije sa svojim čitateljima, kao i za međusobnu interakciju.

Danas, u 2019. godini, ali i koju godinu ranije, društvene su mreže počele preuzimati blogove, odnosno blogovi su počeli ustupati mjesto društvenim mrežama. Književnice Boba Đuderija i Julijana Adamović u svojim su intervjuima rekle da su prestale pisati blogove jer im je mnogo bolje odgovarala komunikacija preko društvenih mreža, točnije putem *Facebooka*. Istaknule su

[3] U radu nismo detaljno ulazili i analizirali povijest korištenja ove internetske platforme jer nije isključivo važno za temu rada.

brzinu objava, lakoću komunikacije s čitateljima i pratiteljima te činjenicu da je *Facebook* mnogo dinamičniji oblik komunikacije nego što je to blog. Đuderija smatra da je blog pored *Facebooka* postao „retro“.

7. DRUŠTVENE MREŽE

Društvene mreže nisu počele s *Twitterom* i *Facebookom* već prema nekim navodima postoje od 1997. godine[4]. Tada počinje spajanje ljudi putem interneta, njihov nov i moderan način komuniciranja. Možemo reći da dolazi do svojevrsnog procesa globalizacije. Ljudi su povezani širom svijeta, slobodni i u mogućnosti da razmjenjuju razne informacije. U današnje vrijeme u svijetu postoji više od 100 društvenih mreža koje nude različite usluge, no sve imaju isti cilj – povezati ljude sa sličnim interesima diljem svijeta. Prema Plavljanićevu mišljenju: „školarci upotrebljavaju društvene mreže za međusobnu komunikaciju i dijeljenje zanimljivih sadržaja, stariji korisnici na ovaj način ostaju u kontaktu sa starim prijateljima i kolegama, tvrtke se oglašavaju i na raspolaganju imaju stotine milijuna korisnika, dok *IT geekovi* imaju svoju zabavu i način korištenja istih.“ (Plavljanić, 2012: n. p.) Također, Plavljanić definira društvene mreže kao: „internetske stranice na kojima možete kreirati svoj profil, uređivati ga, komunicirati s poznanicima (ali i strancima), dijeliti sadržaj, te se oglašavati, ako imate svoju tvrtku ili marketing agenciju. S tom definicijom je pokriveno 99% ljudi koji koriste društvene mreže.“ (Plavljanić, 2012, n.p.) Na taj način odlučile su se „oglašavati“ i gore navedene književnice. Odlučile su putem bloga ili *Facebooka* objavljivati svoj književni rad.

Za potrebe rada intervjuiranim smo književnicama postavili pitanje o tome što ih je motiviralo na pokretanje bloga u vrijeme kada su imale svoj blog (ako ga više nemaju), a kasnije stvaranje stranice na društvenim mrežama kao što je *Facebook.*
Boba Đuderija kaže kako su ju na to motivirali znatiželja, interakcija s komentatorima koja ju je poticala na daljnje pisanje, a s vremenom je *Facebook* stranica potpuno preuzela njezin blog i na kraju je odustala od pisanja bloga. Također, Julijana Adamović je istaknula da se njezin razlog pokretanja bloga i *Facebook* stranice isključivo odnosio na reakcije čitatelja i smatrala je to nekom vrstom interaktivnog dnevnika. Vedrana Rudan se pojavom na internetu osjećala „vidljivom“, čitali su ju i oni koji ne čitaju njezine knjige, otkrila ju je nova generacija čitatelja, a sigurna je i da se zbog bloga njezine knjige mnogo bolje prodaju.

7.1. Društvene mreže u odnosima s javnošću

[4] U radu nismo detaljno ulazili i analizirali povijest korištenja društvenih mreža jer nije isključivo važno za temu ovoga rada.

Na društvenim mrežama odnosi s javnošću došli su do nove razine pa su prisiljeni naučiti neke nove metode i tehnike. Autorica Lančić navodi: „tri načela društvenih mreža – informiranje, uvjeravanje i povezivanje. Ona počinju vrijediti i kao načela novog oblika odnosa s javnošću. Stručnjaci na ovom području shvaćaju da kvalitetna marketinška kampanja ne može zaobići oglašavanje na *Facebooku* i internetu općenito. Poduzetnici koriste te alate kako bi privukli korisnike na svoje stranice, kao i za jačanje *branda* tvrtke, proizvoda ili usluge.“ (Lančić, 2010: n. p.) Tijekom 2009. godine, navodi Lančić: „u Hrvatskoj je u ukupnom udjelu uloženih sredstava u reklamu vrlo nizak postotak sredstava uložen u internetsko oglašavanje, ali nam svjetska iskustva ukazuju na činjenicu da se oglašavanje, ali i odnosi s javnošću postepeno sele u domenu interneta, a posebice u domenu društvenih mreža.“ (Lančić, 2010: n. p.) Možemo zaključiti da kvalitetni i ozbiljni odnosi s javnošću te marketinška kampanja ne mogu ignorirati društvene medije.

Ako se na ovome mjestu osvrnemo na pitanje iz intervjua − koliko je važno biti prisutan na društvenim mrežama danas, te može li se neki sadržaj plasirati publici i bez društvenih mreža, književnice Đuderija, Adamović i Rudan složile bi se kako društvene mreže definitivno daju vidljivost, putem društvenih mreža se stvara veća dostupnost publici nego putem bloga, one pružaju besplatni marketing za autore i umjetnike raznih profila. S vremenom su pisci počeli preko društvenih mreža najavljivati svoje nove knjige, promocije i slično. Rudan je iskreno zaključila da je danas stanje takvo da si ili na društvenim mrežama ili te nema. Autorica Lančić društvene mreže opisuje i kao: „promjenu do sada poznatog svijeta te stvaranje društva prijatelja povezanih zajedničkim interesima i odnosima, a time i podjednakim stavovima spram određenih tvrtki, organizacija, proizvoda, te ih obilježavaju zajedničke navike. Stvaranjem novog virtualnog svijeta na razini društvenih mreža stvara se i potreba za razvojem novih metoda djelovanja odnosa s javnošću.“ (Lančić, 2010: n. p.)

Sudjelovanjem organizacije na društvenim mrežama kao što su *Facebook, Twitter, MySpace, YouTube* i dr. praktičari odnosa s javnošću upoznaju korisnike, njihove navike i želje. Tako se i sam proizvod mora pretvoriti u virtualnu „osobu” koja će redovito osvježavati svoj profil i odgovarati na komentare. Prema istoj autorici: „svaki odjel odnosa s javnošću mora biti svjestan da rastom broja posjetitelja raste količina vremena potrebna za održavanje profila na društvenim mrežama. Takvo trajno oglašavanje na internetu obuhvaća *Twitter*, *Facebook*, ažuriranje vlastitog bloga ili *web* stranice te kampanju na jednoj ili više tražilica.“ (Lančić, 2010: n. p.),

Društvene mreže su fokusirane na angažiranje vaše ciljne skupine. Važno je poznavati javnost kojoj se treba obratiti, pa s obzirom na to prilagoditi sadržaj toj ciljnoj javnosti, ali i *web* mjestu. Ako se osvrnemo isključivo na književne blogove, tj. stranice na društvenim mrežama posvećene književnosti, književnice same priznaju da su pronašle sve stranice koje se bave književnošću i redovno ih prate jer ih baš to zanima, kao i osvrti i preporuke koje mogu naći na tim stranicama. Također, veoma je bitna i relevantnost informacija koje će se pronaći na stranicama na društvenim mrežama i naravno, pitanje je uvijek – čemu vjerovati? U slučaju stranica s književnim recenzijama i osvrtima, književnice Đuderija i Adamović ističu da svoje povjerenje temelje na činjenici koja stranica ima neku vrstu tradicije i reputacije, čitaju osvrte različitih kritičara na jedno isto djelo, zatim ih uspoređuju i stvaraju svoj dojam. Autorica Slade upozorava da sve što se radi na internetu „može se odmah mjeriti i što je najvažnije − ostaje gotovo zauvijek tamo. Čak i ako se sadržaj obriše, uvijek postoji netko tko je već spremio taj sadržaj i može ga izvući u bilo kojem trenutku.“ (Slade, 2012: n. p.) Prema autorici Slade „društvene mreže su, kako sam termin kaže, društvene. Sadržaj koji plasirate mora se zasnivati na dvosmjernoj komunikaciji s korisnicima i mora biti 'narodni'. Takav jezik prihvaća i duhovitost i povremene greške.“ (Slade, 2012: n. p.) Činjenica je da će korisnici više cijeniti „ljudsku“ komunikaciju nego nastup svisoka. U današnje vrijeme stoga postoje ljudi koje nazivamo *influencerima*, utjecajnicima, odnosno osobama koje utječu na velike mase ljudi. Njih na društvenim mrežama prati ogroman broj pratitelja, a influenceri su dužni redovito stavljati objave u obliku tekstova, slika, biti u dvosmjernoj komunikaciji sa svojim pratiteljima. Neki od njih, kada dostignu određeni broj pratitelja, počinju organizirati i susrete „uživo“ s njima, održavaju radionice i predavanja u za to predviđenim prostorima, ustanovama. Na pitanje smatra li se influencericom, Boba Đuderija odgovara da se ne smatra influencericom, a to što ju prati veliki broj ljudi tumači činjenicom da ih zabavlja. Naglašava da druga strana medalje, postati „poznat“ i „javan“ njoj više smeta nego što joj prija. S druge strane, Vedrana Rudan kaže ako biti influencer znači biti utjecajan, onda ona to definitivno jest.

8. ŽENSKA KNJIŽEVNOSTI NA BLOGU I DRUŠTVENIM MREŽAMA – IZABRANE KNJIŽEVNICE

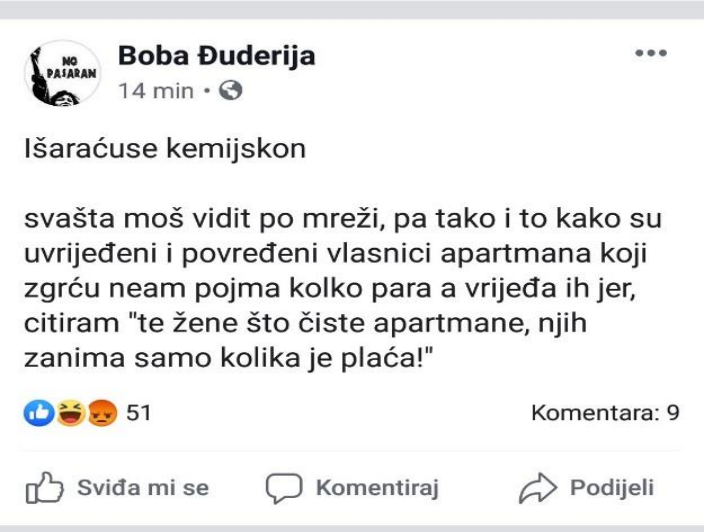
8.1. Boba Đuderija

Slobodanka Boba Đuderija[5] je splitska autorica koja je svojevremeno, 2012. godine, pisala svoj blog *Marčelina* te za različite internet portale – *Dalmacija News, danas.hr, e-novine, Lupiga*, sarajevska *Pozitiva* i za vlastiti portal *e-ćakule*. U članku za *Tacno.net* (Anonymus, 2012: n. p.), iste godine je, novinar i književnik Predrag Lucić, u prepunoj dvorani splitske *Gradske knjižnice Marka Marulića*, na predstavljanju Đuderijine zbirke tekstova, rekao kako je ovako dobra posjećenost promocije dokaz koliko je netočna tvrdnja da internet ubija književnost. Istaknuo je kako bi Boba Đuderija sigurno sve ono što je napisala u virtualnom svijetu napisala i u stvarnome, ali je pitanje bi li to tada došlo do toliko ljudi i na kraju rezultiralo knjigom. (Anonymus, 2012: n. p.) S vremenom, kako je komunikacija putem društvenih mreža postajala sve popularnija, Boba se „preselila" na *Facebook*. Svoj profil i danas redovito osvježava novim statusima iz svakodnevnog života. Njezine objave prožete su humorom, a i sama ističe kako joj je cilj nasmijavati i zabavljati svoje čitatelje. Obrađuje u kratkim crtama teme s kojima se svi mogu poistovjetiti, pa ljudi ne preskaču reagiranje na njezine objave i komentiranje tih objava. Objavljuje nekoliko puta tjedno, a najčešće baš onu temu koja ju je toga dana nasmijala, „naživcirala", iznenadila i slično:

> „Išaraćuse kemijskon. Svašta moš vidit po mreži, pa tako i to kako su uvrijeđeni i povređeni vlasnici apartmana koji zgrću neam pojma kolko para a vrijeđa ih jer, citiram 'te žene što čiste apartmane, njih zanima samo kolika je plaća!'" (vidi sliku 1)

Ljudi vole čitati ono u čemu se mogu pronaći i s čim se mogu poistovjetiti, pa su nerijetko komentari na njezine objave tipa: „isti problem imam", ili „ja sam mislila da samo mene tako pilaju"… (vidi sliku 2)

[5] Prema autorici Cuculić (2019: n.p.) Boba Đuderija rođena je u Šibeniku, a od 1965. živi u Splitu te na Čiovu. Uglavnom se bavi prevođenjem, a često je angažirana i u turizmu kao licencirani turistički vodič. Zbirka poezije – *Morske erotske* (2007.), zbirke priča - *Zovem u vezi posla* (2016.), *Marčelina – nisam vam sve rekla* (2012.), *Marčelina – kompilacija erotsko-domoljubnih kontemplacija* (2011.).

Izvor: preuzeto u cijelosti (Facebook profil: Boba Đuderija)
Slika 1: Humor Bobe Đuderije

Izvor: preuzeto u cijelosti (Facebook profil: Boba Đuderija)
Slika 2: Komentari na Facebook profilu Bobe Đuderije

Autorica je s prijateljima na *fejsu* i svojim čitateljima dijelila i nostalgične trenutke, trenutke preseljenja, uspostave novog života, vraćanje starom:

> „U Francuskoj sam ostavila stan kojeg sam voljela (kao i s nekim ljudima, otvoriš vrata i znaš da je to 'to') i u njemu hrpu stvari koje sam kupila da bi ga 'popunila'. Ostao je jastuk na kojem sam dobro spavala. Od onih pitomih jastuka koji se daju lijepo zagrliti.

Ostao je set super oštrih noževa s kojima sam rezala i sjeckala francusko povrće i francuske sireve od čijih mi se okusa, mirisa i oblika vrtjelo u glavi. Ostalo je sušilo za robu koje sam iznosila na balkon za sunčanih dana. Svaki put kad bih iznijela to čudo kroz balkonska vrata imala sam osjećaj da cijeli kvart bulji u mene. Naime, u cijelom kvartu samo sam ja sušila robu na balkonu. To me dosta intrigiralo i navodilo na razmišljanje o mediteranskom mentalitetu koji uvijek sve iznosi vani, jer i živi vani. Tako sam cijelo vrijeme osjećala malu nelagodu dovlačeći sušilo i stavljajući kao na dlanu moje rublje svima na uvid. Ostalo je i dosta nakita, kozmetike, svih onih ženskih sitnica od kojih bar pola nisam nikad koristila ali sam ih uredno dovukla sa sobom da mi budu u Francuskoj jednako beskorisne kao i u Hrvatskoj. Malo prije odlaska u nekom butiku nabasala sam na dvije marame - jedna plava sa ružičastim prelijevima i jedna ružičasta sa plavim prelijevima. Kupila sam ih odmah, obje, jer su me jako privukle, zavele. Izgledale su francuskije od svega što sam dotad u Francuskoj bila vidjela. Kad sam došla kući shvatila sam da ih nikad nisam stavila na sebe. Cijelo vrijeme samo sam ih gledala. Pa sam u jedno splitsko, vjetrovito jutro jednu zavezala, onako francuski nonšalantno, oko vrata i izašla sva uobražena i otmjena iz kuće a nakon 100 metara je nervozno strgnula jer sam zaboravila da ne podnosim ništa što mi pokriva vrat. Kao da mi bilo što takvo krade kisik, ometa disanje. Jednu maramu sam na kraju poklonila prijateljici koja od odijevanja radi poeziju - što god i kako god nešto stavi na sebe, to zasjaji nekakvom suptilnom, krhkom ljepotom. Poklonit ću joj i onu drugu, ako je uspijem pronaći u kaosu mojih nikad do kraja raspakiranih prtljaga. Ti moji koferi, oni izgledaju kao i ja - neodlučni između odlaska i ostanka, rasuti i nemirni. Boraveći u onom privremenom gnjezdašcu u Francuskoj, bože koliko puta sam pomislila 'Da mi je bar nekako moći premjestiti ovaj stan u Split...'. Da ga bar mogu nosati sa sobom svugdje kud idem, kao recimo novčanik ili neseser. To nije bio stan, nego moje mjesto, moj mir i moja raskalašena, hedonistička samoća. Dupla samoća - fizička i samoća bivanja strancem u nepoznatom, dalekom gradu. Kao nekakva kapsula, sigurnost, maternica. Kao svemirska stanica. Tišina, nepomičnost i daljina. U Splitu sam pohrlila, u jedan od onih rijetkih sunčanih dana petog mjeseca, iznijeti opranu robu vani, objavivši tako i službeno nenadani povratak kući. Nanizala sam na žicu sve verzije sebe, sebe bjegunca, sebe povratnika i nostalgičara, sebe da lepršam među svim ostalim povješanim pričama tipičnog spiltskog susjedstva. Onda sam stajala na vratima i promatrala te raširene, prostrte živote, osjećajući neku vrstu šašave radosti i pripadanja. Pomislila sam, bože,

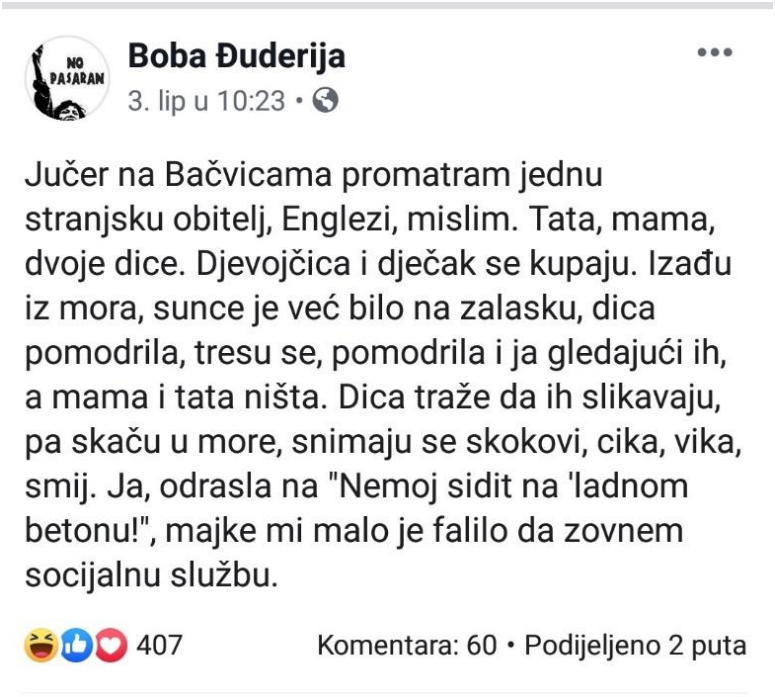
da mi je moći ponijeti sa sobom ovu mediteransku izložbu, ovo moje 'vani', kud god da odem.“ (Facebook profil: Boba Đuderija)

Za ovu smo autoricu slobodni reći kako je sa svojim pratiteljima uspostavila iskren i poprilično prijateljski odnos. Svaka njezina objava može se razumjeti i kao razgovor s prijateljem kojemu prepričavaš što ti se taj dan dogodilo. Prepričavaš što si jeo, što si kuhao, neke anegdote toga dana (vidi sliku 3), odnos s djecom i slično:

„Majko, oš skuvat čaj?

- Krešo, kužina je zatvorena. Ne radimo više.

- PRAVA majka uvik radi.“ (Facebook profil: Boba Đuderija)

Izvor: preuzeto u cijelosti (Facebook profil: Boba Đuderija)
Slika 3: Anegdote Bobe Đuderije

Đuderija također dijeli i tuđe objave koje nerijetko komentira ili članke s nekih portala (vidi sliku 4), a kao osoba koju prati velik broj ljudi, koristi priliku pozvati ljude na akciju (vidi sliku 5).

Izvor: preuzeto u cijelosti (Facebook profil: Boba Đuderija)
Slika 4: Komentar Bobe Đuderije na aktualna zbivanja

Izvor: preuzeto u cijelosti (Facebook profil: Boba Đuderija)
Slika 5: Boba Đuderija poziva ljude na akciju

8.2. Julijana Adamović

Julijana Adamović[6], prema članku iz *Jutarnjeg.hr* (Špišić, 2018: n. p.) danas životom i radom locirana u Vukovaru, na književnoj je sceni bljesnula 2008., zbirkom priča „Kako su nas ukrali Ciganima" za koju je nagrađena *Kiklopom* za debitantsku knjigu. Široj javnosti poznata je i kao kolumnistica *T-portala*, gdje piše britke brižne komentare o društveno-političkoj zbilji. Kao i Boba Đuderija, pisala je blog, koji je na kraju ukinula kada su se društvene mreže sve više počele uvlačiti u svakodnevicu. Zaključila je da joj blog oduzima previše vremena te da su društvene mreže poput *Facebooka*, na kojem je otvorila profil, puno bolji, odnosno brži i jednostavniji način komunikacije. Na svom profilu objavljuje preporuke za druge knjige i autore, one koji se sviđaju prvenstveno njoj, koje jest ili bi rado pročitala. Njezini tekstovi na internetu pisani su u obliku kolumni na *T-portalu*, iako primjećujemo da je posljednja kolumna za taj portal napisana u jedanaestom mjesecu 2018. godine. U svakom slučaju, u tekstovima se osvrtala na aktualna događanja, na hrvatsku zbilju, poglavito politiku i hrvatsko društvo. Posljednjom kolumnom osvrnula se na migrantsku krizu u Hrvatskoj :

> „Priču o aktualnoj migrantskoj krizi i njezinim uzrocima, posljedicama i rješenjima mogli bismo opisati slikovitom poslovicom o tri majmuna. Mnogi ne vide, mnogi ne čuju, a mnogi su začepili usta, ne u strahu da će izreći zlo, već da sami u očima drugih ne bi postali zli. Nažalost, tu su i oni kojima je zlo samo u drugima te - potpuno obuzeti panikom i strahom - agresivno skaču i na korak su od toga da zlu daju potpun legitimitet" (Adamović, 2018: n.p.)

Također, u istoj kolumni proziva i medije koji, s namjerom ili bez, pozivaju mase na diskriminaciju:

> „Reakcije na sve izraženiji govor mržnje prema migrantima i huškanje ljudi često će meandrirati u prilično besmislene rasprave, kao što su primjedbe semantičke prirode, jer riječi poput 'valovi' ili 'proboj' šalju javnosti negativne subliminalne poruke. Zato su sljedbenici ovog načina razmišljanja spremni vršiti pritisak na medije kako bi u izvještavanju o 'izazovima' koristili novogovor. Proboj kordona na granici u Maljevcu

[6] Prema autoru Špišiću (2018: n.p.) Julijana Adamović, rođena 1969. u Bačkoj. Profesijom je socijalna pedagoginja koja je magistrirala dječju i adolescentnu psihijatriju. Njezina djela su zbirka priča – *Kako su nas ukrali ciganima* (2008.), zbirka kratkih priča – *Konzerviranje* (2009.), *Glineni anđeli* (2016.), roman za djecu i mlade – *Da ti pamet stane* (2013.), roman - *Divlje guske* (2018.) , zbirka kratkih priča za djecu – *Dnevnik sivog mačka i druge priče* (2013.), zbirka poezije – *Sunce na šalteru* (2015.). (Špišić, 2018: n. p.)

ne smijemo nazvati 'probojem kordona' zato što bi se izbjeglice upotrebom te sintagme 'označavalo kao aktivne aktere na granici', a kao što znamo, oni to nisu bili, već se kordon probio sam od sebe. Zato se novinare koji ne žele pristati na ovakvu autocenzuru treba etiketirati kao 'kreatore hrvatskog medijskog i etičkog sumraka', koji potiče ljude na 'rasizam, ksenofobiju i islamofobiju'.“ (Adamović, 2018: n. p.)

Istaknut ćemo i nekoliko naslova kolumni autorice Adamović koji izravno ukazuju na teme kojima se bavi: „Ne budite nepravedni prema Milanki Opačić: Ona je rođena da bude ministrica“; „Svijet se divi crnom dresu Hrvatske, a neke kod nas podsjeća na ustaše. Odakle tolika zloba?“; „OK, i drugdje skrnjavljuju spomenike. No zašto naši vandali to rade na tako glup način?“; „Više učimo o ratovima nego o emocijama, a čudimo se jednoj bitki za dijete?“... Adamović se, primjerice, bavila i temama vezanim za eutanaziju, pa je tako u jednoj svojoj kolumni, integrirajući u temu i hrvatske društvene aktualnosti, kritički napisala:

„Pitanje mogućnosti da čovjek samostalno i svjesno odluči o svom životu u situaciji kad on postane nesnošljiv (zbog neizlječive bolesti i patnje koju ona donosi) i da mu se pritom osigura to da umre bezbolno, uz nazočnost najbližih, čini se, prilično nam je nevažno. Takva smrt je ne samo nedopuštena i kažnjiva, nego i nešto oko čega se ne želimo intelektualno naprezati. Ionako smo gotovo opsjednuti nasilnim smrtima koje su se dogodile prije više od 70 godina, mjereći pritom tko je više izginuo i čije su pogibije bile brutalnije.“ (Adamović, 2018: n. p.)

Komentirala je i situaciju na dječjem karnevalu u Kaštelima 2018. godine, na kojemu je zapaljena imitacija slikovnice o *gay* obiteljima:

„Koliko moraš biti glup ili neempatičan da zapališ imitaciju slikovnice na kojoj su nacrtana srca i u njima riječi 'mama' i 'tata', a samo zato što nisu u kombinaciji koja je jedina moguća u tvom mentalnom sklopu? Ne razmišljati čemu podučavaš vlastitu djecu i što činiš onoj koja ni na koji način nisu utjecala na tvoj život, a ne mogu utjecati ni na to s kime će živjeti njihovi tata ili mama?“ (Adamović, 2018: n. p.) Ili:

„Ne znam jesu li kreatori Krnje koji su prodefilirali Kaštelima svjesni toga da se homoseksualnost ne prenosi, niti se homoseksualcem postaje čitajući slikovnice, ali sam sigurna da njihovo nesvjesno radi sve u šesnaest. Dečki, opustite se. I bavite se vlastitim obiteljima. A ako baš morate tuđima, neka to za početak budu one heteroseksualne.“ (Adamović, 2018: n. p.)

8.3. Vedrana Rudan

Prema podatcima sa stranice *Biografija.com*: „Vedrana Rudan[7] je popularna hrvatska književnica koja je kroz svoju karijeru radila kao novinarka, voditeljica i kolumnistica. U svim svojim redakcijama dobila je otkaz zbog radikalnih i nekonvencionalnih stavova. Dugi niz godina slovi za jednu od najkontroverznijih ličnosti medijskog prostora. U svojim tekstovima je neizmjerno duhovita, potpuno iskrena i otvorena bez zadrške pri tom ne štedeći nikoga pa je upravo zahvaljujući svom britkom pisanju stekla veliki broj obožavatelja, ali i protivnika. Spisateljica je žestoka aktivistica za ljudska prava i beskompromisna u borbi za ženska prava. Za samu sebe kaže da se nikad ne osvrće na prošlost niti ima planove za budućnost već živi u sadašnjosti gdje je najsretnija jer su joj se ostvarili svi snovi pa čak i oni koje nije sanjala. Piše cijeli svoj život i pisat će do posljednjeg daha. Autorica je jednog od najčitanijih blogova na hrvatskom jeziku „Kako umrijeti bez stresa". Reakcije čitatelja njenog bloga je nikada nisu uznemirile jer svoje pisanje doživljava kao razgovor sa samom sobom. Isto tako, objašnjava da sve njezine pisane i govorne provokacije imaju samo jedan cilj, a to je njezina zarada pri prodaji knjiga i naplata rada na TV-u. Nastoji biti uvijek suprotna od onoga što se od nje očekuje jer tako održava interes za sebe i od toga živi." (Biografija.com, n.d.)

Blog je pokrenula 2003. godine i još uvijek na njemu objavljuje tekstove, a što se tiče društvenih mreža ima otvoren profil na *Facebooku*, odnosno svoju službenu stranicu, na kojoj su postavljene mrežne poveznice preko kojih se također može doći do tekstova na njezinu blogu. U tekstovima se na kontroverzan način osvrće na svakodnevicu, daje komentar na događanja u Hrvatskoj i svijetu. Primjerice, komentirala je Dan grada Zagreba i Dan branitelja 2019. godine

[7] Prema podatcima sa stranice *Biografija.com: „*Vedrana Rudan rođena je 29. 10. 1949. godine u Opatiji. Diplomirala je 1973. na Pedagoškoj akademiji u Rijeci, studij hrvatskog i njemačkog jezika. Svoju prvu nagradu za pisanje je dobila u prvom razredu osnovne škole za sastav koliko voli Tita. Rudan je u periodu od 1999. do 2001. objavila oko 40-ak kolumni pod naslovom „Strah od pletenja" u tjedniku *Feral* iz Splita. U istom periodu objavljene su dvije priče u književnom časopisu „Godine nove" iz Zagreba. U siječnju 2003. do rujna 2004. objavila je oko 70-tak kolumni pod naslovom „Zloće i povrće" u tjedniku *Nacional* iz Zagreba. Kao spisateljica proslavila se 2002. kada je odlučila pisati i izdala svoj prvi roman „Uho, grlo, nož". Roman je preveden na sedam jezika i dramatiziran na pozornicama Hrvatske, Srbije, Poljske i Mađarske. Roman je prodan u preko 15 000 primjeraka. Drugi roman koji je napisala je „Ljubav na posljednji pogled" (2003.) koji je prodan je u 8000 primjeraka i preveden na više jezika. Slijede romani „Ja nevjernica" (2005.), „Crnci u Firenci" (2006.), „Kad je žena kurva/kad je muškarac peder" (2007.), zbirka kolumni „Strah od pletenja" (2009.), „Dabogda te majka rodila" (2010.), „Kosturi okruga Madison" (2012.), „U zemlji krvi i idiota" (2013.), „Amaruši" (2013.), „Zašto psujem" (2015.), te „Muškarac u grlu" (2016.)." (Biografija.com, n.d.)

koji su obilježili tamburaši i slavonski izvođač Miroslav Škoro koji je ujedno proslavio i tridesetu obljetnicu svoga hita „Ne dirajte mi ravnicu“:

> „Da, treba razjasniti, što je 'ravnica' koju oni nisu smjeli dirati, i tko su oni 'koji će se vratiti'. Ravnica je Slavonija. Danas na Dan Grada Zagreba i Dan Branitelja pjevati o 'ravnici' i 'vraćanju' pljuvanje je u lice ne samo Slavoncima nego svim građanima ove sirote 'države'. Slavonija je spaljena zemlja. Nije je spalila mrska JNA, spalila ju je svima na ekranu draga HDZ. Iz nje je otišlo sve što se moglo kretati, u nju se baš nitko neće vratiti. Čitava je Hrvatska 'ravnica'. Umjesto da se na Dan grada Zagreba i Dan branitelja proglasi Dan žalosti u znak sjećanja na sve od kriminalaca Hrvata protjerane Hrvate, oni tamburaju.“ (Rudan, 2019: n. p.)

U svom je stilu obilježila i zabilježila obljetnicu smrti Josipa Broza Tita:

> „Jebeš Tita za koga je znao čitav svijet zato jer je Jugoslaviju pretvorio u Državu i zato jer se borio protiv fašizma. Novo vrijeme, novi ciljevi. Imamo Hrvatsku, fašizam nam treba, kapitalizam nam treba, NATO nam treba, stari avioni nam trebaju da bismo mogli braniti novo nebo. Lopovi u vladi nam trebaju. Lopovi u Saboru nam trebaju. Mržnja prema drugima i drugačijima nam treba. Popovi djecojepci govore nam o ljubavi. Sve smo dobili za što smo glasali.“ (Rudan, 2019: n. p.)

U četvrtom mjesecu 2019. godine gorio je toranj Notre-Dame u Parizu, o čemu je Vedrana Rudan također pisala, ali je zbog toga podigla prašinu diljem regije:

> „Tko plače nad Libijom i ostalim spaljenim zemljama? Jebe mi se što se u Parizu srušio toranj. Da su radnike koji su obnavljali Katedralu bolje plaćali, možda bi još stajao na mjestu? Da Zapad troši onoliko para na gradnju koliko troši na razaranje, Notre-Dame ne bi ostala bez tornja. Za mene je mokro pariško zgarište simbol trulog Zapada. U jednom danu može tuđe zemlje pretvoriti u prah i pepeo, uništiti sudbine milijuna ljudi, a nije u stanju ugasiti toranj u plamenu.“ (Rudan, 2019: n. p.)

Treba reći i kako se njezin stil i način pisanja jasno razlikuju od drugih izabranih književnica u ovome radu. Vedrana Rudan je autorica bez dlake na jeziku, koja za sebe kaže da u stvarnom životu ne psuje ili bar ne toliko, koliko psovke upotrebljava u svome pisanju. Ni za koga ne bira riječi, a posebno ne za vlast u Hrvatskoj, trenutne ministre i ministrice:

> „Ako se to nastavi pozvat ćemo Jutarnji list, Net.hr, Večernji, HRT, Glas koncila, Šprajca i Bujanca i reći im: 'Javite onoj Divjak da nas više ne spominje. Nismo slične. Mi nesemo jaja, ona sere.'” (Rudan, 2019: n. p.)

Borba za ženska prava i dostojanstvo žene u društvu njezine su stalne literarne i komentatorske preokupacije, na blogu također ima tekstova na tu temu, a za Rudan su svojevremeno pisali i da je „ogledalo feminizma na Balkanu“:

> „Često se sjetim moje none Tilde. Poginula su joj dva muža, izgubila je dijete, Nijemci su joj spalili kuću, partizani oteli zgarište, podigla je dvoje djece, čitav je život bila borkinja. I u dobru i u zlu oslanjala se na sebe. Njezinu je majku, dok je pasla ovce na livadi u Lici, silovao vlastelin. Tužila ga je, dobila presudu u svoju korist, PRED STO I PEDESET GODINA, i rodila moju nonu. Tilda je u Senju postala sluškinja kad joj je bilo pet godina. Radila je čitav život. Nekoliko dana prije smrti peglala je pelene mome sinu. Ponosna sam što mojim žilama teče krv dviju žena koje su se kroz život probijale radom i borbom za pravo da budu osobe, ljudska bića, ne komad mesa koje će biti jebano, pa plaćeno. Danas sam žalosna kad gledam naše i svjetske javne ženske. Rastežu se po portalima, govore plastičnim sisama, napumpanim usnama, anoreksičnim tijelima, umjetnim guzicama, perikama i dlakavim pogledima.“ (Rudan, 2019: n. p.)

Za Jutarnji list (Benčić, 2019: n. p.) je u siječnju 2019. godine, kada su ju pitali smatra li da je u Hrvatskoj potreban pokret kao onaj u Americi protiv seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja žena nazvan *Me Too,* odgovorila:

> „To je kao da me pitate je li moguće perverzne hrvatske katoličke svećenike privesti pravdi? I jedno i drugo je nemoguće. Žene u Hrvatskoj imaju status loše ili bolje plaćene kurve, uglavnom loše, znamo da kurve ne dižu revoluciju, makroi su nemilosrdni. Velečasni hrvatski pedofili imaju u Hrvatskoj status svetaca, nikad neće robijati ma koliko dječjih guzica i duša razorili u tijeku pedesetogodišnjeg služenja Bogu. Žene u Hrvatskoj nisu ugrožene samo u “poslovnom” okruženju. Siluje ih se, ubija i masakrira tamo gdje nekom od hrvatskih mužjaka padne na pamet. Vidimo rasplet tragedije u Zadru. Zvijer je odlučila raskomadati djevojčicu, sud je gada pustio, u skladu sa zakonom, da se brani sa slobode. Na sudu su se, naravno, na dugačko i široko, analizirali 'grijesi' nesretnice koja jedva da ima osamnaest godina. Uvijek kad tako nešto čujem, pitam se zašto roditelji žrtve ne uzmu pravdu u svoje ruke. Ja bih je uzela jer pravde u Hrvatskoj za žene nema. Naravno da bi bilo fenomenalno kad bi i ovdje postojao pokret žena koje će krenuti u rat protiv zlostavljača. Nikad se to u ovom sranju što neki zovu 'zemljom' neće dogoditi jer sve pametno odlazi, a bešćutno zlo i bespomoćne žrtve ostaju. Prvi da bi razbojništvom osigurali budućnost svojim praprapraunucima, drugi, iscrpljeni od zlostavljanja, nemaju snage za bijeg.“

Isto tako, na pitanje zašto žene u današnje vrijeme u Hrvatskoj pristaju na jačanje radikalno konzervativnih struja, britko je odgovorila:

> „Žene u Hrvatskoj, već sam rekla, nemaju moć, pa ipak me njihovo mirenje sa sudbinom dovodi do riganja. Kako je moguće da u jednoj turbo katoličkoj Poljskoj žene ustaju protiv popova, kako je moguće da u zadrtoj Irskoj žene ustaju protiv popova i pobjeđuju, a mi odustajemo? Sigurna sam da to nije slučajno. Otkako postoji ovo gdje živimo, vlast, a vlast u Hrvatskoj su samo muškarci, ženama sustavno utjeruje strah u kosti.“ (Benčić, 2019: n. p.)

Možemo zaključiti da Vedrana Rudan sve aktualne teme obrađuje na puno drukčiji način od ostalih autora, izražava se na drukčiji način i za sebe kaže da uvijek govori i piše ono što zaista misli, bez zadrške.

8.4. Slavenka Drakulić

Slavenka Drakulić[8], osim što vodi blog i službenu stranicu na *Facebooku*, piše kolumne za *Jutarnji.hr*, u kojima se bavi društvenim problemima u Hrvatskoj, pa se tako u jednoj od ovogodišnjih kolumni osvrnula na prosvjed u Čakovcu pod parolom „Želim normalan život“:

[8] Prema podatcima na stranici *Fraktura.hr* Slavenka Drakulić rođena je u Rijeci 1949. godine. Poznata je i najprevođenija hrvatska književnica, publicistkinja i novinarka koja je napisala mnoge eseje, priče, publicističke knjige i romane. Prema podatcima na stranici *Biografija.com* (n.d) Njezin stvaralački rad obilježio je cijeli niz događaja iz privatnog života, od zdravstvenih problema i borbe s opakom bolešću do političkih događanja u Hrvatskoj i rat. Ona je žena koja je prva pisala o feminizmu na ovim prostorima, još 1980-ih otvarala brojna društvena pitanja nikad se ne priklanjajući nijednoj ideologiji. Jedna je od glavnih aktera i ikona kulturnog života u Hrvatskoj koja se u svom pisanju neprestano hvata u koštac sa svim društvenim pitanjima i tabuima. U studentskim danima bila je pripadnica grupi intelektualki sa zagrebačkog filozofskog fakulteta koje su osnovale tribinu „Žena i društvo” i bavile se isključivo ženskim temama, te postale prva organizirana skupina feministkinja na ovim prostorima i u cijeloj Istočnoj Europi. Prema podatcima na stranici *Fraktura.hr*: "Piše knjige na hrvatskom i engleskom, a neke su prevedene na više od dvadeset jezika. U publicističkim knjigama uglavnom se bavi svakodnevicom u socijalizmu, a poslije 1989. i ratom. Njezina prva publicistička knjiga *Smrtni grijesi feminizma* (1984.) jedan je od prvih priloga feminizmu u bivšoj Jugoslaviji. Uslijedili su publicistički naslovi *Kako smo preživjeli, Oni ne bi ni mrava zgazili, Tijelo njenog tijela* i *Basne o komunizmu*. Objavila je romane *Holograms straha, Mramorna koža, Kao da me nema, Božanska glad, Frida ili o boli, Optužena, Dora i Minotaur, Mileva Einstein, teorija tuge* i knjigu

„Doduše, pitanje je što je kod nas 'normalan život'. Jesu li prosvjednici možda iskazivali nezadovoljstvo rasprostranjenom korupcijom, zapošljavanjem po vezi, situacijom u kojoj umirovljenici životare na rubu gladi ili odlascima mladih za koje nema posla? Ne, njihov je prosvjed bio usmjeren na 'neodgovorno, opasno i kriminalno' ponašanje njihovih susjeda. Ispostavilo se da su ti susjedi - Romi. Novinari su brzo otkrili slabo prikriven rasizam uperen prema romskoj manjini. Naime, izašlo je na vidjelo da organizatori podržavaju radikalnu desnicu i koketiraju s ustaštvom.“ (Drakulić, 2019: n. p.)

Također, u zadnjih je desetak godina u Hrvatskoj zaredalo nekoliko užasnih tragedija vezanih za nasilje u obitelji i nasilje nad ženama, pa se Drakulić pozabavila i tim temama, posebno temom obiteljskog nasilja:

„Još prekjučer je Daruvarac skoro na smrt premlatio djevojku, u Splitu je mladić ubio roditelje, u Puli majka ubila dječačića i bacila ga u more, a u Osijeku je žena zapomagala na balkonu da je tip davi sve dok je nije zadavio pred očima susjeda. Previše je ovakvih slučajeva, a njihov zajednički nazivnik je obiteljsko nasilje. Obiteljsko nasilje je ozbiljan problem, ali kao da oni koji su zaduženi za pomaganje nisu previše zabrinuti. Socijalne službe nalaze opravdanje za nerad, policija za nedjelovanje, a sud... ako i kada slučajevi obiteljskog nasilja dospiju na sud, a većina ih ne dospije, prođu godine prije nego što nasilnik dobije presudu koja je često ridikulozna. Je li to zbog nebrige? Zbog manjka osoblja? Ili olakog shvaćanja nasilja u obitelji i nasilja uopće?“ (Drakulić, 2019: n. p.)

Neki od naslova kolumni koje se još pojavljuju na portalu su „Cijena nacionalnog identiteta i tko ju treba platiti“, „Nema se kamo pobjeći od ubitačne ideologije smrti“, „Solidarnost građana izraz je nepovjerenja u sustav“, „Neodgovorni roditelji u vrijeme Jacksona i danas“ itd.

Na *Facebooku* ima svoju službenu stranicu na kojoj obavještava pratitelje o svome radu, novim izdanim knjigama, promovira i druge autorice i autore, te objavljuje poveznice na svoje kolumne na portalu *Jutarnji.hr*.

Što se tiče bloga, on se isključivo odnosi na rad i djelo Slavenke Drakulić. Obuhvaća promociju njezinih knjiga, eseja, intervjua koje je dala, promociju njezinih knjiga u drugim državama, a pisan je na engleskom jeziku, što također ukazuje na to da ju čitaju ljudi diljem svijeta. Bez obzira na godine i dalje je aktivna novinarka i spisateljica, a njezina posljednja knjiga „Nevidljiva žena i druge priče“ bavi se temom starenja. Za portal *voxfeminae.net*, a vezano uz svoju novu knjigu rekla je:

priča *Nevidljiva žena i druge priče*. Izdavačka kuća Profil objavila je njezine *Sabrane eseje* i *Sabrane romane*. 2018. godine je predstavila novu zbirku *Nevidljiva žena i druge priče.*“ (Fraktura.hr, n.d.)

„Tema je i inače socijalno i psihološki važna a meni je bila zanimljiva iz dva razloga: kako i sama starim, želim čitati o iskustvu starenja drugih. Tražeći literaturu, na svoje iznenađenje, nisam naišla na zanimljive knjige koje bi artikulirale žensko starenje. Uglavnom su to priručnici za samopomoć tipa kako sebi pomoći da izgledaš i osjećaš se mladom, zatim humorističke knjige i optimistične knjige autorica koje tvrde da je starost baš super jer su žene napokon slobodne pa se konačno mogu posvetiti same sebi. Štoviše, zapazila sam kako o starenju više pišu – muškarci. Philip Roth i J. M. Coetzee na primjer, pišu o usamljenosti i poniženju, o isključenosti iz društva i izvjesnoj vrsti 'nevidljivosti'. Iako je starenje očito zajedničko i muškarcima i ženama, njihova se iskustva djelomično razlikuju. Muškarce u tim romanima preokupira gubitak seksualne sposobnosti – i Roth i Coetzee posvećuju tome dosta mjesta. Sudeći po pročitanoj ženskoj literaturi o starenju, uglavnom memoara, opadanje seksualne moći ženama nije toliko važna preokupacija. O tome sam prije nekoliko godina pisala za Eurozine."

(Marušić, 2019: n. p.)

Mora se istaknuti kako je Slavenka Drakulić autorica koja je, na ovom području, najviše pisala o tzv. ženskim temama – o ženskom tijelu, o tjelesnosti, iskustvu boli i bolesti, a sada piše o starenju tijela, propadanju, odnosu okoline prema starijim osobama:

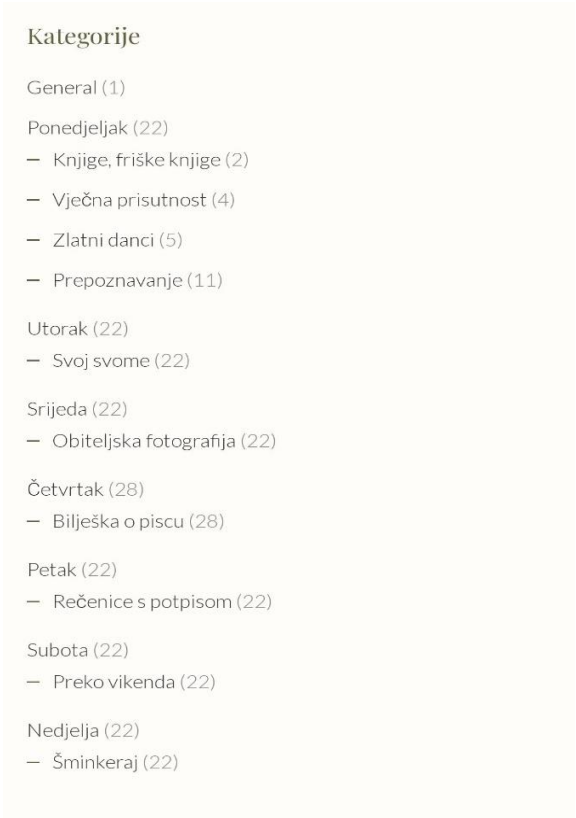
„Moram reći da pisanje o starosti nisam shvatila kao zadatak, nego kao potrebu. Dakle, pisanje nije imalo cilj osvještavanja niti poboljšavanja situacije. Uostalom klasične feminističke autorice, od Simone de Beauvoir i njene *Starosti* nadalje, pišu o starosti i to uglavnom o historijskoj uvjetovanosti ženskog položaja u patrijarhalnom društvu. U tom je smislu za moju generaciju bila važna knjiga Germaine Greer *Promjena* iz 1991. godine. Ipak, i ova je knjiga stala na menopauzi pa ostaje pitanje: što se dešava poslije? Jesu li žene iza menopauze mrtve, potpuno nevidljive? Što im se dešava? Pokušala sam na to odgovoriti. Međutim, ne mislim niti očekujem bilo kakav društveni učinak moje knjige, samo individualni doživljaj. Možda će moje priče osvijetliti čitateljicama njihovo vlastito iskustvo." (Marušić, 2019: n. p)

8.5. Julijana Matanović

Prema podatcima na stranici *Biografija.com*: „Julijana Matanović[9] je poznata hrvatska spisateljica i književna kritičarka koja svoje književne uspjehe postiže pisanjem romana za odrasle i djecu. Omiljena svim generacijama čitatelja, ali i medijima. Ova spisateljica u svojim djelima mnogo otkriva o sebi te piše otvoreno o vlastitim iskustvima, emocijama i životnim situacijama. Voli i izravne susrete s čitateljima.“ (Biografija.com, n. d.)

Autorica piše blog pod nazivom *Zašto sam vam lagala?*, a ima i otvorenu stranicu na *Facebooku* na kojoj dijeli poveznice na svoje tekstove na blogu te komunicira s vjernim pratiteljima. Blog joj je koncipiran po kategorijama, odnosno, svaki dan piše o nekoj drugoj temi. (vidi sliku 6)

[9] Julijana Matanović rođena je 1959. godine u Gradačcu u BiH. Prema podatcima sa stranice *Biografija.com*: „dobitnica je mnogobrojnih nagrada, a njezina djela su prevedena na mnoge jezike. Napisala je više od dvjesto ogleda, eseja i književnih kritika. Živi i radi kao sveučilišna profesorica u Zagrebu. Pri Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti je članica suradnica. Na Pedagoškom fakultetu u Osijeku je studirala jugoslavenske jezike i književnost, te diplomirala 1982. godine. Na filozofskom fakultetu u Zagrebu je magistrirala na djelu dubrovačkoga baroknog pjesnika iz 18. stoljeća Ignaziu Giorgi , a potom doktorirala 1998. s temom Povijesni roman u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća. Suautorica je knjige kritičkih čitanja „Četiri dimenzije sumnje” (1989.), a ostale stručne knjige koje je napisala su „Manirizam i barok” (1991.), „Barok iz suvremenosti gledat” (1992.), „Ivan Gundulić” (1993.), „Prvo lice jednine” (1997.), „Lijepi običaji” (2000.), te rasprave i eseje o povijesnom romanu „Krsto i Lucijan”(2003.). U koautorstvu s Reine Marquerite Bayler objavila je knjigu „Kobni korak” (Zagreb 2003.), a u koautorstvu s Majom S. Franković je objavila prozu „Završen krug” (Rijeka, 2005.). Njezin prvijenac „Zašto sam vam lagala” (1997.) imao je 15 izdanja. Ostale beletrističke knjige koje je napisala su: „Bilješka o piscu” (2000.), „Kao da smo otac i kći” (2003.), „Laura nije samo anegdota” (2005.), zatim 2008. godine „Tko se boji lika još “, „Knjiga od žena, muškaraca, gradova i rastanaka” (2009.), „O čemu ti to govoriš” (2010.), roman za mlade „One misle da smo male” (2010.), „Cic i svila” (2011.), „Samo majka i kći” (2012.), „Božićna potraga” (2012.), „sumnja.strah@povijest.hr”(2012.), „I na početku i na kraju bijaše kava” (2014.) Julijana Matanović je 2010. napisala roman za mlade u koautorstvu s Ankom Dorić „One misle da smo male” koji je doživio čak pet izdanja i bio nagrađen brojnim nagradama za najbolje prozno djelo za djecu i mlade u toj godini. Godine 2015. napisala je i drugu knjigu za mlade „Rečeno-učinjeno”, a dječji roman „Vezanje tenisica s jednom nepoznanicom” je izdala 2017.“ (Biografija.com, n.d.)

Izvor: preuzeto u cijelosti (Blog – Julijana Matanović)
Slika 6: Kategorije na blogu Julijane Matanović

Njezin blog, a kako blog i definiramo „mrežnim dnevnikom“, ponajviše podsjeća upravo na pisanje dnevnika, više od blogova ranije spomenutih autorica. Na blogu s čitateljima dijeli svoje životne priče, sve od ranog djetinjstva:

> „Moja prava baka bila je – isto kao i ja – Bosanka, i za razliku od starije žene iz susjednog sela, znala je pričati priče. Sa sedam i po godina nisam poznavala slova, ali sam, kao vjerna bakina slušateljica, vješto baratala rečenicama i uspijevala sam pričama o vilama koje posjećuju bakin bunarić zadržavati pažnju i najrazigranijih dječaka iz naše ulice. Kad bi me tetine prijateljice znale zamoliti da se odem igrati dok one, uz domaći kruškovac ili čokoladni liker, rješavaju bračne probleme prijateljice koja im se tog dana nije pridružila na babinjaku, redovito sam se opirala. One su bile uvjerene kako mene priče zanimaju samo zato da bih ih poslije mogla prenijeti glavnim junacima. Bile su u krivu. Mene je zabavljalo pripovijedanje, način na koji se junaci uvode u priču, način na koji se priča komplicira.“ (Matanović, 2019: n. p.)

Na neki suptilan način, dotiče se kroz priče i svoga podrijetla i podrijetla svoje kćeri, te ukazuje na problem koji ih prati kroz život, jer su Bosanke u Hrvatskoj:

> „Kako sam živjela u Slavoniji, dolaskom u Zagreb čuli su u mom govoru otegnutu slavonsku ravnicu. S godinama sam ubrzala… Moja kći Magdalena, iako je jedva

upamtila oca, govori njegovim rečenicama. I slušajući nju, pomišljam da se i jezik nasljeđuje. Ona u Zagrebu ima više tog bosanskog nego ja. Meni nikada nitko nije ništa izravno rekao protiv Bosne, ali sam kroz upućene mi savjete prepoznala što se ponekad misli o Bosancima. Evo primjera. Jedna me poznanica, nakon što je čula da ću Magdalenu krstiti u Tolisi, u crkvi u kojoj su kršteni svi njezini preci s očeve strane, nazvala i rekla: 'Joj, nemojte, pa vi ste poznati, zar ne možete naći neku vezu u Zagrebu?'. Ili, kad smo se Magda i ja jedne zime vratile iz Kraljeve Sutjeske, a tamo su je časne naučile da je ona bosanska Hrvatica i pričale su joj o Katarini Kotromanić, mala je tetama u vrtiću, iz čista mira, kazala: 'Ja sam bosanska Hrvatica'. Poslije podne mi je mama curice iz iste grupe dobronamjerno savjetovala da nekako kažem maloj da to ne govori jer će je djeca izolirati. Često znam reći onima koji tim tonom spominju Bosance u Hrvatskoj, neka se malo zamisle nad ovom činjenicom: da se iz hrvatske kulture u ovom trenutku izuzmu svi oni koji imaju bilo kakve veze s Bosnom i Hercegovinom, što bi ostalo. Ostalo bi, nije da ne bi, ali da bi postalo siromašnije, postalo bi.“ (Matanović, 2019: n. p.)

Na svome blogu podijelila je s čitateljima i neke posve osobne priče, priče ispričane iz njezina kuta, a ne onako kako su mediji to svojevremeno prenosili javnosti:

„Krajem devedesetih iza mene je bilo traumatično sjećanje na ambulante izvantjelesne oplodnje, agresivne terapije, priče drugih žena s istim nadama, podeblji fascikl s nalazima i dijagnozama koje su potvrđivale da na putu do majčinstva ne bi trebalo biti prepreke. Na kraju podugog niza stajao je i razvod koji je medijski predstavljen kao 'posljedica života bez djece'. Tada sam samoj sebi objasnila da je život pojedinca određen zacrtanim točkama i događajima i da se on ne mora nužno realizirati i kroz rođenje vlastita djeteta. I onda kad su se planovi počeli usmjerivati prema nečemu drugom, Magdalena 'najavljuje svoj dolazak' na način kako se u mitskom svijetu najavljuje čudo. Tako to i primam. Ni u sekundi ne dvojim, ne propitujem. Nitko, osim mene i njezina oca, ne vjeruje. U tom se trenutku žalostim jer se suočavam sa činjenicom da su u moju priču o mogućoj trudnoći i najbliži sumnjali. Čujem i savjete da pođem po pomoć na neki drugi medicinski odjel, jer sve je to – misle oni – 'umišljaj'. Poslije pitaju 'Je li vrijeme pravo', 'Kasni li sve zbog karijere', spominju četrdeset i tri godine. (...) A zamislite sada situaciju da sam ostala živjeti u svojoj provinciji i u njoj bila sretnija, da sam radnica druge smjene u tvornici namještaja, da se brak raspao 'jer nismo imali djece', da sam rodila baš u istim godinama u kojima i jesam, promatrači bi zborno pjevali: 'Bog se smilovao. Dao im zdravlja'. A ovako, kad imate nekoliko napisanih i

> promoviranih knjiga i kad vam se lice dva puta pojavi u novinama, onda govore o karijeri kao uzroku odluke o kasnom majčinstvu. Svaka je majka jedna dobra priča. Samo svoja, neponovljiva i originalna. Dobre se priče često opiru očekivanom.“ (Matanović, 2019: n. p.)

Julijana Matanović je u svibnju 2019. godine objavila novu knjigu, naslova „Ljuta godina – zapisi internetske novakinje“, a u koju je upisala/prepisala tekstove objavljivane godinu dana na društvenoj mreži, *Facebooku*:

> „Zapisi su ovo u formi kolumne koje je autorica objavljivala u toj 'ljutoj' godini, od 5. veljače 2018. do 5. veljače 2019., isprva dnevnom dinamikom, a potom svake srijede i subote, točno u 18 sati i 5 minuta, sasvim slobodno, na društvenoj mreži. Julijanu Matanović volimo kao blisku nam i samo našu, a ova književnica, koja je oduvijek spontano rušila barijere između čitatelja i sebe, profesorica koja je zaobilazila katedru ne bi li bila među svojim studentima, pronašla je nov modus povezivanja s publikom.“ (Anonymus, 2019: n. p.)

Knjiga se sastoji od kraćih tekstova o čitanju i pisanju, o fakultetu koji je nedavno morala napustiti, o obitelji, onoj „pravoj”, ali i književnoj. Bilješkama dnevničko-esejističkog pristupa ispunjava se inventarna knjiga ushita i uspjeha, ali i neprežaljenih gubitaka i neiskorjenjivih tuga, onakvih kakve nepovratno mijenjaju naš osobni kod. (Anonymus, 2019: n. p.)

Recenzentica Vanja Kulaš za knjigu je napisala: „Kolumnističke komentare aktualnih zbivanja Julijana Matanović izmjenjuje s najprivatnijim slikama iz davnina, iz nekog doba mekših rubova. Sve to u nemalom čuđenju nad svijetom kakav je danas, a istodobno u nježnom nastojanju da ga učini bar malo sretnijim mjestom.“ (Anonymus, 2019: n. d.)

Okidač ovoj knjizi bila je selidba iz Zagreba u Osijek i osjećaj ignoriranja koji je u Osijeku doživjela. Tada je otvorila *Facebook* stranicu kako bi komunicirala sa svojim studentima iz Zagreba, ali osjećala se i kao da pije kavu s ljudima koji su komentirali njezine objave pa se i tome potpuno posvetila. Za *Glas Istre* kaže da je tada odlučila da će napraviti projekt i godinu dana stavljati objave na *Facebook* i zatim to objaviti u knjizi:

> „Kada sam otvorila Facebook pisala sam sto dana svaki dan, prije bloga. Imala sam projekt, kada može Plenković sto dana Vlade mogu i ja sto dana Facebooka svaki dan i onda sam izabrala sto priča od 5. veljače 2018. godine do 5. veljače 2019. godine i knjigu naslovila 'Ljuta godina', jer je ona stvarno bila fizička godina, ljuta je bila, jer sam ja bila nekako ljuta. Često čujete 'plače kao ljuta kiša', ili 'plače kao ljuta godina' i u stvari

u prijevodu ljuta godina je kiša. I ja sam plakala tih godinu dana u Osijeku i bila sam ljuta.“ (Čalić Šverko, 2019: n. p.).

U predgovoru[10] svoje knjige pisala je :

„Pisala sam nove tekstove, koristila dijelove već danih intervjua, stavljala svoje objavljene priče i ulomke iz romana. Tisuće pregleda po danu, stotine i stotine lajkova, deseci i deseci komentara. Bez napada, bez mržnje, s toliko puno razumijevanja, iskrenosti, topline. I to sve u prostoru koji podrazumijeva i grubi govor i polemike, i prozivanja. Na komentare sam odgovarala. Neovisno koliko ih je, i kako se u tom danu osjećam i u kojem se mjestu nalazim. (...) Nakon 100 dana, objavljivala sam po dva teksta tjedno, srijedom i subotom, Uvijek u 18.05. Činim to i dalje. Pisala sam o školstvu, o majčinstvu, o kraju jedne civilizacije čije propadanje gledamo „ u prijenosu uživo“ a pravimo se da ne vidimo, o strahovima, o Bosni, o omiljenim piscima, o važnosti književnosti… Najuspješnijom objavom mogu proglasiti onu naslovljenu *Posao od kuće*, koja je samo u tjednu postavljanja pregledana oko 120 000 puta i koja je „zaslužila“ 3333 lajka (...)Ovdje sam naišla na imena onih koji pišu, na književnike za koje ne bih znala, na nakladnike koji se inače baš i ne spominju. I svi oni imaju svoje pratitelje, svoje poklonike, svoje zagovornike. (...) Od 5. veljače 2018. do 5. veljače 2019., s opisanom ritmom objavljivanja, dobila sam 134.221 lajka uz svoje tekstove, i 12.187 čitatelja je te objave prokomentiralo. Upoznala sam divne čitateljice, ali i čitatelje. Neke su iz „zamišljenog svijeta “ zakoračile u moj stvarni svijet. Toliko sam puta bila sretna kad bih u komentaru pročitala da sam nekoga vratila literaturi, ili da u životu, a riječ je o jednom mladiću, nije pročitao toliko koliko čita otkako ja imam stranicu. A oni kojima sam najčešće namjenjivala svoje rečenice, želeći im reći nešto lijepo, zasigurno tekstove nisu ni vidjeli. Baš, kako to u životu i biva. Ljubav najčešće dobivaš od onih od kojih nisi očekivao i s kojima ne dijeliš podatke iz izvoda knjige rođenih.“

[10] Predgovor nam je za potrebe ovoga rada ustupila autorica, Julijana Matanović.

9. ZAKLJUČAK

Prostor ženske književnosti na društvenim mrežama i blogovima sve je ispunjeniji literarnim zapisima autorica čija je potreba za zapisivanjem, književnim djelovanjem, ali i društvenim angažiranjem i progovaranjem o aktualnim društvenim temama i problemima, potaknuta osobnim i specifičnim razlozima. Za potrebe smo ovoga rada izdvojili pet autorica hrvatske suvremene književnosti koje su svoj literarni rad proširile i u polje sveprisutnih virtualnih komunikacija. Analiza književnih zapisa Bobe Đuderije, Julijane Adamović, Vedrane Rudan, Slavenke Drakulić i Julijane Matanović objavljivanih na blogovima i/ili društvenim mrežama pokazala je spremnost ženskoga pisanja prilagodbi vremena u kojem i o kojem njihovi književni zapisi nastaju.

Andrea Zlatar u svome tekstu „Tendencije 'chicklita' u suvremenoj hrvatskoj književnosti“ piše kako se čini da: „izostanak pojedinih uvjeta ne šteti u cjelini pokretanju produkcijsko-recepcijskog lanca suvremene urbane ženske proze: ona se čita, ona se prodaje, ona se piše. Sudeći prema kriterijima recepcije (posudba u knjižnicama, prodaja, top-liste, medijska prisutnost) ženske spisateljice predstavljaju zapažen i izdvojiv segment suvremene hrvatske književne produkcije. Poredbeni otklon, koji upozorava na izostanak tematizacije seksualnosti ili njezino klišeizirano prikazivanje u suvremenoj hrvatskoj prozi prisutan je bez obzira na spolnu identifikaciju autora: taj problem za sobom vodi jedan drugi, a to je pitanje (re)prezentacije intime u književnim tekstovima.“ (Zlatar, 2006, n.p.)

Upravo je reprezentacija intime onaj zajednički tematski prostor po kojemu možemo izabrane autorice i njihovo pisanje, donekle dovesti u vezu. Naime, samim time što su se autorice odlučile pisati blog i napraviti profil na *Facebooku*, dopustile su publici biti dijelom njihovih života, odnosno biti uključenima u njihov život. „Najzatvorenija“ je Slavenka Drakulić jer ona ne piše mnogo o svom privatnom životu i načinu na koji živi, ali objavama o stvarima koje čita, promocijama koje posjećuje ili koje ona sama ima i ostalim sličnim događajima i mjestima koje dijeli javno, ipak dopušta ulaz i u njezino privatno. Julijana Adamović, Julijana Matanović, Vedrana Rudan i Boba Đuderija su s publikom/čitateljima/pratiteljima podijelile širok tematski spektar svakodnevnog života. Julijana Adamović, osim nekih svojih razmišljanja i stavova koje dijeli, što je također privatno, upoznaje nas i sa svojom obitelji i njihovim životnim fazama. Julijana Matanović na svom blogu, koji je podijeljen u kategorije, obuhvaća dosta aspekata svog privatnog života, od djetinjstva, do brakova, rastava, kćeri, života u različitim gradovima, zatim pisaca koje čita, njezine misli, stavove, ideje... Njezini tekstovi uvijek donose i specifičnu

osjećajnost, bilo da se radi o obitelji, poslu ili kojoj drugoj situaciji. Vedrana Rudan, za razliku od Julijane Matanović, na ironijski način pristupa aktualnim temama koje se zbivaju oko nje – u Hrvatskoj (bilo da je riječ o gorućim društvenim ili političkim temama), u njezinoj obitelji, u gradu u kojemu živi i sl. Za razliku od Rudan, Boba Đuderija u pravilu na izrazito humoristočan način s publikom dijeli svoje ideje, stvari koje je vidjela ili pročitala, stavove o aktualnim zbivanjima, zgražanja na aktualna zbivanja, priče o svojoj obitelji (najčešće majci i sinu), priče o gradovima u kojima je živjela…

U radu smo također pokazali i da su izabrane autorice prepoznale nove medije kao one koji najbrže i najdalekosežnije mogu prenijeti njihovu literarnu riječ, društvenu kritiku ili aktualni komentar, a koji niti u jednom trenutku ne umanjuju vrijednost njihova pisma. U tom smislu, slobodno zaključujemo, a i na temelju odgovora dobivenih u intervjuima s autoricama, kako su blogovi i društvene mreže pogodovali njihovoj književnosti, razvoju njihova pisanja, ali i publike, kao i svijesti o poziciji svojevrsnih *influencera* i/ili *trendsettera*.

Pitali smo ih i kako procjenjuju poziciju književnosti na društvenim mrežama u sljedećih deset godina. Đuderija je odgovorila kako smatra da će knjige svakako opstati, a društvene mreže će sve više služiti kao „odskočna daska“ autorima, i onim etabliranim kao i novima koji tek dolaze. Zaključuje da neki autori bez društvenih mreža možda ne bi nikada, ili bar ne bi tako brzo i lako došli do prilike pokazati što znaju. Adamović misli da je budućnost književnosti i dalje knjiga, bilo klasična ili elektronska. Naglasila je kako su društvene mreže dobre za kraće forme, poput poezije, za koju smatra da upravo doživljava svoju renesansu, i to upravo na društvenim mrežama i zbog njih.

Za zaključiti je, dakle, kako novi mediji polako, ali sigurno preuzimaju ulogu prostora za komunikaciju i raspravu te izravniju interakciju s publikom, a što u krajnosti ima potencijal konkretnoga djelovanja. Svaki novi medij postaje tako multimedijem i upravlja s više različitih kanala komuniciranja, a što onima koji imaju nešto za reći i to žele podijeliti s javnosti, u književnom ili kakvom drugom obliku, otvara potpuno novi svijet virtualnih komunikacija

LITERATURA

- Tiskani izvori

Detoni Dujmić, D. (1998) *Ljepša polovica književnosti.* Zagreb: Matica hrvatska.

Dujić, L. (2011) *Ženskom stranom hrvatske književnosti*. Zagreb: Mala zvona d.o.o.

Grdešić, M. (2013) *Cosmopolitika (Kulturalni studiji, feminizam i ženski časopisi)*. Zagreb: Disput d.o.o.

Kolanović, M. (2011) *Udarnik! Buntovnik? Potrošač... Popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije.* Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.

Oraić Tolić, D. (2005) *Muška moderna i ženska postmoderna. Rođenje virtualne kulture.* Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.

Pogačnik, J. (2012) *Kombajn na književnom polju. Proze, pisci, pojave.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Zlatar, A. (2004) *Tekst, tijelo, trauma. Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti.* Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.

- Mrežni izvori

Adamović, J. (2018) *Tri majmuna i migrantska kriza: Jedni ne vide, drugi ne čuju, a trećima su začepili usta.* Zagreb: Hrvatski Telekom d.d. URL: https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/tri-majmuna-i-migrantska-kriza-jedni-ne-vide-drugi-ne-cuju-a-trecima-su-zacepili-usta-foto-20181112 [pristup: 21.6.2019.]

Adamović, J. (2018) *Hrvati vole junake samoubojice, a oni koje vape za smrću su tabu. Bešćutno!* Zagreb: Hrvatski Telekom d.d. URL: https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/hrvati-vole-junake-samoubojice-a-oni-koji-vape-za-smrcu-su-tabu-bescutno-foto-20180514 [pristup: 21.6.2019.]

Adamović J. (2018) *Pobogu, Kaštelani, što vam je knjiga skrivila? Barba Freud imao bi štošta reći...* Zagreb: Hrvatski Telekom d.d. URL: https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/pobogu-kastelani-sto-vam-je-knjiga-skrivila-barba-freud-imao-bi-stosta-reci-foto-20180205 [pristup: 21.6.2019.]

Benčić, L. (2019) *VEDRANA RUDAN: #MeToo pokret u Hrvatskoj je nemoguć. Žene u ovoj zemlji nemaju moć, njihovo me mirenje sa sudbinom dovodi do riganja.* Zagreb: HANZA MEDIA d.o.o. URL: https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/vedrana-rudan-metoo-pokret-u-hrvatskoj-je-nemoguc-zene-u-ovoj-zemlji-nemaju-moc-njihovo-me-mirenje-sa-sudbinom-dovodi-do-riganja/8234048/ [pristup: 15.6.2019.]

Biografija.com. URL: https://www.biografija.com [pristup: 19.6.2019.]

Blog: piši što misliš. URL: https://blog.dnevnik.hr [pristup: 15.6.2019.]

Cuculić, K. (2019) *Smijeh kao lijek: Boba Đuderija zatvorila Vrisak.* Rijeka: Novinsko-nakladničko dioničko društvo. URL: http://www.novilist.hr/Kultura/Knjizevnost/Smijeh-kao-lijek-Boba-Duderija-zatvorila-Vrisak [pristup: 17.6.2019.]

Čalić Šverko, G. (2019) *Sto dana Facebookaa pretočila u novu knjigu.* Pula: Glas Istre novine d.o.o. URL: https://www.glasistre.hr/kultura/sto-dana-facebooka-pretocila-u-novu-knjigu-585580 [pristup: 15.6.2019.]

Demeterffy Lančić, R. (2010) Novi mediji i odnosi s javnošću. *Medijske studije*, vol.1, No. ½, str.157-170. Dostupna u: SRCE [pristup: 15.6.2019.]

Drakulić, S. (2019) *Sklonost postkomunističkih društava diskriminaciji.* Zagreb: HANZA MEDIA d.o.o. URL: https://www.jutarnji.hr/komentari/sklonost-postkomunistickih-drustava-diskriminaciji/8981813/?fbclid=IwAR3kBE11zWsWn652IzjrYlmkyGICtYDUr3OyXcalb5xfNo2DV1hNYSN7nJI [pristup: 18.6.2019.]

Drakulić, S. (2019) *Dokle ćemo nasilnika više razumijevati nego žrtvu.* Zagreb: HANZA MEDIA d.o.o. URL: https://www.jutarnji.hr/komentari/dokle-cemo-nasilnika-vise-razumijevati-nego-zrtvu/8466359/?fbclid=IwAR3WNS2kNcjmwiG_UXIBJ7mI5ge-tS8fCC1pM0DY7w3jlkKw9XT60eupeLA [pristup: 18.6.2019.]

Duhaček, G. (2010) *Spisateljice zaslužuju više od trpanja u žensku književnost.* Zagreb: Hrvatski Telekom d.d. URL: https://www.tportal.hr/kultura/clanak/spisateljice-zasluzuju-vise-od-trpanja-u-zensku-knjizevnost-20101218 [pristup: 30.5.2019.]

Facebook profil Bobe Đuderije - https://www.facebook.com/bobamorska [pristup: 26.6.2019.]

Facebook profil Julijane Adamović - https://www.facebook.com/profile.php?id=100011701476869 [pristup: 26.6.2019.]

Facebook profil Julijane Matanović - https://www.facebook.com/matanovicjulijana/ [pristup: 26.6.2019.]

Facebook profil Vedrane Rudan - https://www.facebook.com/VedranaRudanBlog/ [pristup: 26.6.2019.]

Facebook profil Slavenke Drakulić - https://www.facebook.com/slavenkad/ [pristup: 26.6.2019.]

Fraktura. URL: https://fraktura.hr [pristup: 21.6.2019.]

Galović Cupać, M. (2008) *Žensko pismo/ Žena kao autorica/ Pitanje odnosa roda i žanra.* Counterview. URL: http://www.cunterview.net/index.php/Op-263a-kultura/Mirna-Galovic-Zensko-pismo.html [pristup: 30.5.2019.]

Grdešić, M. (2015) *„Ženska književnost", univerzalnost i razlika.* Varaždin: Udruga za feminizam i kulturu Muf. URL: http://muf.com.hr/2015/06/12/zenska-knjizevnost-univerzalnost-i-razlika/ [pristup: 30.5.2019.]

Hrvatska enciklopedija. URL: http://www.enciklopedija.hr/Default.aspx [pristup: 26.5.2019.]

Julijana Matanović: Blog- Zašto sam Vam lagala?. URL: http://julijana-matanovic.com [pristup: 5.6.2019.]

Knjiga tjedna: Ljuta godina – Julijana Matanović (2019). URL: https://zena.rtl.hr/clanak/glazba_film_knjiga/knjiga_tjedna_ljuta_godina_-_julijana_matanovic/28232 [pristup: 5.6.2019.]

Marušić, A. (2019) *Slavenka Drakulić: Vjerujem da literatura nema obavezu reprezentacije žena u smislu klase, rase, nacije i spola.* Zagreb: Prostor rodne i medijske kulture 'K-zona'. URL: https://voxfeminae.net/kultura/slavenka-drakulic-vjerujem-da-literatura-nema-obavezu-reprezentacije-zena-u-smislu-klase-rase-nacije-i-spola/?fbclid=IwAR3E2yS2xaDHqjZCnnqOrSuV2AVf4O7GLtqQz-gGrk_gTNfiOi2d4msWSnY [pristup: 17.6.2019.]

Nemec, K. (2006) *Od feljtonskih romana i „sveščića" do sapunica i Big Brothera.* . Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. URL: http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1768&naslov=od-feljtonskih-romana-i-svescica-do-sapunica-i-big-brothera [pristup: 24.5.2019.]

Plavljanić, B. (2012) *Povijest društvenih mreža.* Zagreb: HIT SOURCE j d.o.o. URL: http://www.pcchip.hr/povijest-drustvenih-mreza/ [pristup: 6.7.2017.]

Predrag Lucić: Boba Đuderija je dokaz da internet stvara vrhunske pisce. (2012) URL: https://www.tacno.net/kultura/predrag-lucicboba-uderija-je-dokaz-da-internet-stvara-vrhunske-pisce/ [pristup: 17.6.2019.]

Slade, B. (2012) *Kako komunicirati na društvenim mrežama.* Zagreb: HUOJ. URL: http://www.huoj.hr/tag/društvene+mreže [pristup: 6.7.2017.]

Špišić, D. (2018) *Julijana Adamović objavila je novi roman: „Bila sam nekih tri i pol, četiri godine, djed je umro dok sam bila sama s njim u sobi...“* Zagreb: HANZA MEDIA d.o.o. URL: https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/julijana-adamovic-objavila-je-novi-roman-bila-sam-nekih-tri-i-pol-cetiri-godine-djed-je-umro-dok-sam-bila-sama-s-njim-u-sobi/7796868/ [pristup: 13.6.2019.]

Ugrešić, D. (2012) Ženski književni kanon?. *Sarajevske sveske* , br.37-38. URL: http://sveske.ba/en/content/zenski-knjizevni-kanon [pristup: 22.5.2019.]

Vedrana Rudan: Kako umrijeti bez stresa. URL: https://www.rudan.info [pristup: 15.6.2019.]

Zlatar, A. (2006) *Tendencije »chicklita« u suvremenoj hrvatskoj književnosti.* Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. URL: http://www.hrvatskiplus.org/page.php?id=42 [pristup: 24.5.2019.]

PRILOZI

- Popis priloga

Prilog 1: Predgovor knjizi „Ljuta godina“ (2019.) autorice Julijane Matanović (ustupila autorica):

I ljuta godina ima svoje vrijeme

Mladi pedagog, zaposlen u osnovnoj školi koju je pohađala moja kći, organizirao je, u jesen 2013. godine predavanje na koje je pozvao roditelje učenika petog a i petog b razreda. Na pozivu koji je ujedno vrijedio i za roditeljski sastanak, bila je ispisana samo jedna točka dnevnoga reda. Ne sjećam se više kako je točno glasio naslov predavanja, ali znam da je iz njega odmah bilo vidljivo kako nas mladi pedagog namjerava uputiti u sve opasnosti društvenih mreža, posebno fejsa. Na stolici sam tražila najugodniji položaj, okretala se poput nepristojnog đaka kojemu je ili dosadno na satu, ili ima nešto jako protiv gradiva koje mu se tumači. Neprestano sam šaputala nešto gospođi Dubravki, mami najboljeg učenika u razredu. Ona je sjedila iza mene. I inače sam je osjećala jako bliskom; po interesima, odnosu prema školskom programu i lektiri, odgoju… Uostalom, bila mi je najbliža i po godinama. A naš je predavač bio stručan, dobronamjeran i čak pomalo uplašen pred dječjim „starcima“, točnije „staricama“. Jer, u učionici su sjedile većinom mame, od kojih su neke, istina malobrojne poput mene, bile generacije predavačeve mame. Moje čuđenje je dolazilo naprosto iz poznavanja pravnih propisa. Znala sam da se profil na fb, koji ni ja sama nisam imala, može otvoriti s navršenih trinaest godina. Samohrani roditelji i inače su bolje upućeni u ono što se i u kojoj godini smije, a što ne. Njih se na to podsjeća u Uredima čim dođu zatražiti neku potvrdu, čim zamole da se s djetetova računa, na koji su oni ulagali, odobri skidanje novaca za liječenje tog istog djeteta, čim podnesu zahtjev za produženjem putovnice… Magdalena, u to vrijeme, nije još pokazivala nikakav interes za društvene mreže. Nije se služila čak ni internetom jer je lektiru voljela čitati i nije tragala za prepričanim sadržajem i analizom likova. No, znala mi je govoriti kako je ta i ta djevojčica, još mlađa od nje, „na fejsu“ i kako ima stotinu, dvije, ne znam koliko stotina prijatelja. Kad bih je upitala kako je to moguće kad zakon spominje trinaest godina, Magdalena je s lakoćom odgovarala: “Mama, kako ne kužiš, napisala je da ima više godina, i pod krivim imenom i adresom“.

Pojašnjenje nisam komentirala. Samo sam šutjela. Moja je kći bila premlada da joj kažem kako su podaci iz knjige rođenih nalik temelju jedne kuće. I ako o njima, tako mlad, počneš lagati, ništa poslije neće ti ostati sveto i nedodirljivo. Osjećala sam da imam pravo tako promišljati jer znam koliko mi je muka donijelo krivo ime u svjedodžbi, koliko sam mucala nad imenima oca i majke, a koliko nad mjestom rođenja koje je još i danas pogrešno upisano u mojoj osobnoj iskaznici. Za raspravu s Magdalenom ostavila sam samo broj prijatelja. Objašnjavala sam joj da se prijatelju mora znati datum rođenja, mora se znati ime njegovih roditelja, mora se znati voli li više čitati ili trčati po nasipu. A da prijatelji s fejsa, po onom broju što je ona spominjala, ne mogu biti takvi prijatelji.

Mladom pedagogu željela sam reći kako on ima odličan uvid u temu i ishode, željela sam mu pohvaliti vizualni dio prezentacije iz kojeg je vrištao uloženi trud i frcalo zadovoljstvo. No, sadržaj mi se činio promašenim. Ne sam po sebi. Dapače. Jednostavno, bio je preuranjen za uši onih koji su, u tom trenutku, sjedili na školskim stolicama. Mi smo bili roditelji učenika petog razreda. I cijeli je problem trebao barem, po mom sudu, biti izgovoren u futuru prvom. Naša su djeca u tom trenutku imala deset ili, najviše, jedanaest godina. A i zakon, kao i Propovjednik kažu, „svemu ima vrijeme“. Dakako, u tumačenju vremena i prava na njega, zakon i propovjednik bitno se razilaze.

Opirala sam se otvaranju svog profila. Čak i kad bi mi neki poznanici, ili članovi šire obitelji, rekli kako su pronašli prijatelja, kuma za kojeg nisu čuli godinama, ja bih i u tome vidjela nešto loše. Fejs će uništiti neke žanrove književnosti, primjerice roman potrage. Čitatelji će hladnokrvno upitati: „A zašto nije pokušao s fejsom?“. I zanimanje za priču će nestati.

Magdaleni su fejs otvorile rođakinje, u ljeto kad je navršila četrnaest godina. Meni je urednik, koji je potpisivao moje knjige, ponavljao kako bi mi pojavljivanje na društvenim mrežama bilo jako korisno; za oglašavanje promocija, davanje informacija o pisanju nove knjige. Otpor je i dalje bio jači i pobjeđivao je svaku ideju o prednostima. S prijateljicama sam pila kavu, gledala ih u oči, studentima sam - govoreći protiv društvenih mreža - bila smiješna, zatucana, ali i malkoc simpatična, u isto vrijeme. Barem se nadam da je spomenuta „simpatičnost“ dolazila u istom paketu.

A onda, kao što se to događa i u životu, ali i u priči, došlo je vrijeme kad su se stvari promijenile. Moje „svemu ima vrijeme“ palo je u 59. godinu mog života. „Sad sam već jednim korakom tamo gdje mi signal neće biti potreban“, znala sam, do posljednje sekunde, odgovarati svojim upornim savjetodavcima. Svi su se odreda ponašali kao da su agenti nekog mobilnog operatera

i da im je predstavnik za hrvatsko tržište obećao dodatni bonus ako baš mene „slome“. Oni koji dobro poznaju i savladavaju život pa ga ne traže na stranicama literature, rekli bi sada „Nikad ne reci nikad“, a oni drugi, koji se od života štite napisanim rečenicama, vidjeli bi u tome novi događaj koji priču tjera prema naprijed.

U proljeće 2017., onako preko noći, odlučila sam kao što to odlučuju osobe rođene s „nun „ strane Save, vratiti se u grad i kojeg sam 1993., otišla odlukom drugih. Nagovorili su me na život u Zagrebu, a onda je njih netko drugi nagovorio na život bez mene, u tom istom Zagrebu. I svake godine, kad bi se vraćala s mora „kući“, ja nisam ulazila u Zagreb, nego sam nastavljala obilaznicom prema istoku. Negdje kod Ježeva shvatila bih da sam pogriješila. Jednom sam se prigodom vraćala kroz samo mjesto. I sjećala se Peićevih „Skitnji“. Pogrešku sam ponovno spašavala bijegom u tuđi tekst. Čim bih izgovorila Osijek, ja bih se, i u vrlo ozbiljnim dijagnozama, osjećala zdravom. U jednom trenutku, u svom stanu na Trešnjevci, vidjela sam Dravu, baroknu Tvrđu, zgradu Isusovačke klasične gimnazije i svoje dijete kako sretno pješači do te škole. Slika vrijedna skromnijeg ukazanja. Magda i Pavao složili su se s mojom odlukom. Bila sam preuvjerljiva i presigurna u ispravnost svoje odluke. Ostavila sam ih bez riječi. Nisu imali ništa oduzeti, ništa dodati. Samo kimnuti glavom u znak pristanka. Odmah sam o tome obavijestila kolege s kojima sam radila. Bili su začuđeni, ali su mi istovremeno savjetovali da u prijevremenoj mirovini pronađem svoj mir. Nisam, priznajem, razumjela što oni pod tim mirom misle. I ako ga već spominju, znaju li tko mi je, i u kojim trenucima, unosio profesionalne nemire jačine orkanske bure. Studenti zasigurno nisu. Oni su svih tih godina, a radilo se o četvrt stoljeća, smirivali vremensku prognozu. Znala sam samo da svojim odlaskom olakšavam situaciju na katedri i vjerovala sam kako svojim napuštanjem Fakulteta oslobađam prostor za mlade kolege koji, nakon obranjenih doktorata, čekaju radno mjesto vjerujući kako su im mentori i kolege pravi prijatelji, a ne onakvi „nalik prijateljima s fejsa“.

I ja sam se „preko noći“ našla u gradu svoje čežnje. U lijepom prostranom stanu, u potkrovlju obiteljske kuće na adresi Zagrebačka 33. U adresi sam čitala znak. Ali, to ipak nije bio roman koji je trenutkom povratka mogao završiti. Tišina koja je zavladala, komentari kojima se nisam nadala i na koje nisam bila pripremljena, signali da sam suvišna i da rijeka ne pripada i meni, postajali su mi iz dana u dan sve teže podnošljivi. Zagrebački studenti koje nisam pripremila na svoj odlazak, javljali su se. Samo sam njima nedostajala. Nagovarali su me, ponovno, na otvaranje fejsa. I ponavljali mi da prijatelji s njega mogu biti „praviji“ od stvarnih.

Početkom veljače 2018., Anja, moje kumče, i njezin zaručnik Stefan, inače i moje osječke komšije (s našeg balkona vidjela sam njihov stan), došli su nam u goste i zapovjedili mi: „Sad sjedi, i idemo…“ Postali su, uz Magdalenu, administratori moje fb stranice. Anja je psihologinja, i znam da je na meni vidjela i više od onoga o čemu sam joj govorila. Krenulo je. Prvih 100 dana pisala sam svakodnevno. 100 dana na fejsu kao prvih 100 dana Vlade. Začudile su me reakcije. Vraćale su mi samopoštovanje davno zagubljeno na kroatističkom hodniku. Pisala sam nove tekstove, koristila dijelove već danih intervjua, stavljala svoje objavljene priče i ulomke iz romana. Tisuće pregleda po danu, stotine i stotine lajkova, deseci i deseci komentara. Bez napada, bez mržnje, s toliko puno razumijevanja, iskrenosti, topline. I to sve u prostoru koji podrazumijeva i grubi govor i polemike, i prozivanja. Na komentare sam odgovarala. Neovisno koliko ih je, i kako se u tom danu osjećam i u kojem se mjestu nalazim. Makar pozdravom, jednim znakom. Svjesna sam da bi mi teoretičari medija sada rekli da sam „pobrkala lončiće“ , pomiješala bonton društvenih mreža s onim iz svakodnevnog života. I pod cijenu takve ocjene, tvrdoglavo nastavljam „po svome“. Nema tog priručnika koji će me razuvjeriti da osoba koja je pročitala tvoj tekst, a ti su tekstovi ponekad dosezali i do 10 kartica, nije zaslužila komentar na svoj komentar. Nekim ću se običajima i dalje nastaviti čuditi. Primjerice javnim objavljivanjima poruka koje su poslane u inbox. Koliko god one bile lijepe i pohvalne. Jer, da je ta osoba htjela svoj sud izreći i pred drugima, ona bi to učinila u komentaru ispod objave. I zasigurno postoje razlozi zbog kojih je to učinila na „skriven“ način.

Nakon 100 dana, objavljivala sam po dva teksta tjedno, srijedom i subotom, Uvijek u 18.05. Činim to i dalje. Pisala sam o školstvu, o majčinstvu, o kraju jedne civilizacije čije propadanje gledamo „ u prijenosu uživo“ a pravimo se da ne vidimo, o strahovima, o Bosni, o omiljenim piscima, o važnosti književnosti… Najuspješnijom objavom mogu proglasiti onu naslovljenu *Posao od kuće,* koja je samo u tjednu postavljanja pregledana oko 120 000 puta i koja je „zaslužila“ 3333 lajka.

U tri navrata prekršila sam ritam objavljivanja. Kad sam čula pretužnu vijest, da nas je napustio veliki Nedjeljko Fabrio, od tog dana – 4. kolovoza 2018. – do dana njegova ispraćaja u Rijeci – 10. kolovoza – pisala sam o Nedjeljku svaki dan; prošla kroz sve žanrove i prisjetila se naših druženja. Prekršila sam ritam i u vrijeme Vukovarskog tjedna. Od 11.11. do 18.11. 2018. objavljivala sam književne tekstove na temu Vukovara. I treći „prekršaj“ dogodio se u Tjednu Božića. Svaki sam dan „postavljala“ božićnu priču.

„Boravak na fejsu“ i uređivanje vlastite stranice pokazali su mi da je granica između visoke i niske, lake i teške, zabavne i ozbiljne književnosti vrlo krhka. I da se razgovori o

književnim „amaterima“ i književnim profesionalcima više ne mogu voditi na isti način. Stotine i stotine onih koji pišu svoje tekstove, ali i o tekstovima drugih svjedoče da je „književnost u modi“. I te kako. Ovdje sam naišla na imena onih koji pišu, na književnike za koje ne bih znala, na nakladnike koji se inače baš i ne spominju. I svi oni imaju svoje pratitelje, svoje poklonike, svoje zagovornike. Trpeza je bogata, prostrana, raznolika. Problem može nastati, i zasigurno, nastaje samo u trenutku kada uđemo na vrata pogrešnog restorana, i počnemo se ponašati neprimjereno prema onima koji su već desetljećima stalni gosti tog lokala i koji znaju sve tajne majstora kuhinje.

Jednogodišnji radni staž u novom mediju uvjerio me, ukratko, u pravu smisao književnosti. Ona je čitateljima potrebna kao mjesto dodira, prepoznavanja, poistovjećivanja. Komunikacija, kad je dobronamjerna, može biti i virtualna jer svi smo mi, uništeni poviješću i arogantnim potezima političara, željni i malo, samo malkoc, dobrote. Pogotovo što sve oko nas vrišti kako je jako „in“ biti drzak prema ljudima oko sebe, biti trajno bolji od drugih, biti zauvijek mlađi od generacijskih kolega i glasniji od članova obitelji kojima je vidljivost u opisu radnog mjesta. Fejs je idealno mjesto za ranjavanje drugih, za navijanje, jer „tuđa rana ne boli“. No, u životu nitko nije toliko velik, i toliko talentiran da ima pravo nanositi bol onima koji su slabiji, umorniji i koji smetaju samo zbog toga što troše ovo malo zajedničkog zraka. Sigurna sam da čovjek ne može biti jedno lice na mrežama, a drugo za obiteljskim ručkom na koji ga je pozvala naporna punica. On zasigurno svoju agresiju - koju je prigušio lažnim smiješkom, onako ležerno naslonjen na stol prekriven bijelim uštirkanim damastom - iskali na nekoj gospođi koja mu je, ni kriva ni dužna - svojim receptom objavljenim na kulinarskoj stranici fb – vratila sjećanje na punicu i nedjeljni ručak. Kod nas se podsjećanjem na nekoga pišu čak i službene povijesti, a kako onda ne bi i komentari na društvenim mrežama.

Od 5. veljače 2018. do 5. veljače 2019., s opisanom ritmom objavljivanja, dobila sam 134.221 lajka uz svoje tekstove, i 12.187 čitatelja je te objave prokomentiralo. Upoznala sam divne čitateljice, ali i čitatelje. Neke su iz „zamišljenog svijeta “ zakoračile u moj stvarni svijet. Toliko sam puta bila sretna kad bih u komentaru pročitala da sam nekoga vratila literaturi, ili da u životu, a riječ je o jednom mladiću, nije pročitao toliko koliko čita otkako ja imam stranicu. A oni kojima sam najčešće namjenjivala svoje rečenice, želeći im reći nešto lijepo, zasigurno tekstove nisu ni vidjeli. Baš, kako to u životu i biva. Ljubav najčešće dobivaš od onih od kojih nisi očekivao i s kojima ne dijeliš podatke iz izvoda knjige rođenih.

U srpnju 2019. vratili smo se iz Osijeka u Zagreb. Da nemam toliko godina, rekla bih najradije da sam u dvanaest mjeseci jako odrasla i naučila još mnogo toga o životu. A da kažem

da sam ostarjela, to ne bi zvučalo lijepo. Iskreno, meni samoj se ne bi svidjelo. Ono po čemu najviše želim upamtiti „ljutu godinu“ jest pokretanje fb stranice, ono Anjino „To, kumo“… Sve ostalo trudim se zaboraviti. Protivno svim mojim uvjerenjima o sjećanju kao karici bez koje ne mogu zamisliti život. I u toj „ljutoj osječkoj godini“, potvrdilo se da književnost i riječ, ponavljam i ponavljam, imaju daleko veću snagu od one koju im želimo priznati. Jer, prije deset godina napisala sam podugu pripovijest o svom gradu. U posljednjem poglavlju tog *Zapisa o duši* grad savjetuje pripovjedačicu da se više ne vraća k njemu jer više nema nikoga da je dočeka na željezničkom kolodvoru. Nisam poslušala vlastiti tekst, priču kojom sam se oprostila od Sjenjaka, Drave i komšija… Podcijenila sam prvu rečenicu Ivanova evanđelja.

Nedjeljka Fabrija više nema da mi kaže, citirajući junakinju svog romana *Triemeron,* je li to za Magdicu Pavla i mene, bilo ipak dobro iskustvo*, ili možebiti nije*. Naslov *Ljuta godina* može se, na prvu ruku, primiti doslovno. Radi se o godini dana, ili na fejsu, ili u Osijeku. Istovremeno, on dolazi i od frazema *Plače kao ljuta godina*. U tom slučaju godina više ne predstavlja vremensku kategoriju. Godina je ovdje kiša, pljusak… *Plače kao kiša*. Za mene je vrijedilo i jedno i drugo.

Kakve sam tekstove pisala, o čemu sam razgovarala sa svojim novim prijateljima, može se vidjeti na stranicama ove knjige. Odlučila sam objaviti stotinu. I pridružiti im dvanaest komentara. Za svaki mjesec po jedan. Odluka o izboru komentara bila je teža i od samog pisanja, komuniciranja… Jer, da sam „uzela“ bilo koji iz one spomenute brojke, bilo bi dobro. Barem za mene.

Po povratku u Zagreb, susrela sam pedagoga iz Magdalenine škole. On sad nekim novim roditeljima govori o svim opasnostima fejsa. I mene ta tema sada daleko više zanima. No, moje je iskustvo daleko svjetlije, nasmješenije. Stranica mi je, ponavljam, potvrdila ono što sam slutila sve te godine, godine u kojima sam na književnost jurišala, prema akcijskom planu drugih, znanstvenim alatkama.

A Dubravka, koja se sa mnom došaptavala na onom roditeljskom sastanku, još uvijek ne može vjerovati da sam „na fejsu“. Ona i dalje, dok joj oduševljeno govorim o reakcijama, o svojim novim temama, o građi na kojoj bi se jasno moglo vidjeti što čitatelje zanima a što ne, o prostoru u kojem nema „zle krvi“, ponavlja:“ Da mi je samo znati što ti se događalo u glavi kad si odlučila otići od nas?“

Prilog 2: Prijepis intervjua s Julijanom Adamović:

1. Što vas je motiviralo na pokretanje bloga, u vrijeme kada ste imali svoj blog, a kasnije stvaranje profila na društvenim mrežama kao što je Facebook?

Oduvijek sam voljela pisati, a s blogom sam dobila mogućnost vidjeti kakve su reakcije čitatelja. Određena vrsta procjene napisanog. Blog mi se učinio kao neka vrsta interaktivnog dnevnika

2. Koliko je važno biti prisutan na društvenim mrežama danas? Može li se neki sadržaj plasirati publici, pogotovo mladima, i bez društvenih mreža?

Društvene mreže su alat i ako se taj alat razumno koristi, prednosti su velike. Svoje pisanje činite dostupnim široj publici. Mnogo široj nego je to bio i jest' blog. S tim da su reakcije/komentari na napisano na društvenim mrežama manje iskreni, jer na blogu smo (u moje vrijeme) svi bili anonimni. No, postoji i naličje ove priče.

3. Zašto ste prestali pisati blog i što mislite koji je razlog tome što društvene mreže poput Facebook-a preuzimaju blogove, odnosno smanjuju njihovu važnost i posjećenost?

Blog zahtjeva puno vremena. Facebook je puno dinamičniji oblik komunikacije.

4. Tko pretežito danas čita književne blogove, odnosno stranice na društvenim mrežama posvećene književnosti?

Vjerojatno osobe koje su zainteresirane za književnost i rado čitaju osvrte i preporuke.

5. Kad već govorimo o društvenim mrežama, neizbježno je dotaknuti se i relevantnosti informacija. Danas na Internetu možemo naići na obilje stranica koje se bave i književnošću, a mnoge među njima objavljuju i književne recenzije/kritike. Čitate li takve osvrte i kako birate čijoj prosudbi vjerovati?

Tu imate čitave paralelne svjetove. Top liste najboljih/najčitanijih djela koje se često ne preklapaju u jednom jedinom imenu. Dobro je da je ta scena živnula i da se nađe za svakog ponešto. No, što se mene tiče, pratim samo portale i stranice na kojim osvrte pišu ozbiljni književni kritičari. Tu spadaju Booksa, Moderna vremena, osobna stranica Miljenka Jergovića, blog Julijane Matanović i sl.

6. Prema vlastitom čitateljskom, ali i spisateljskom iskustvu možete li reći ima li književnost spol?

Ne i da. Dobra književnost nema spola. No, ako ćemo generalizirati, žene u prosjeku i dalje radije čitaju (pa i pišu) djela koja se bave međuljudskim odnosima, a muškarci događajima. Možda griješim.

7. Je li upisivanje ženskosti u književnost prednost ili nedostatak u književnom polju?

Sve ovisi o kvaliteti teksta. I dalje su pisci ti koji se doživljavaju ozbiljnije, koji su većina u prosudbenim povjerenstvima, ali sve smo bliže brisanju te umjetne podjele.

8. Kako procjenjujete poziciju književnosti na društvenim mrežama u sljedećih 10 godina?

Ne bih se bavila proročanstvima. No, ipak mislim da je budućnost književnosti i dalje knjiga. Klasična ili elektronska. Društvene mreže su dobre za kraće forme. Recimo, poezija upravo doživljava svoju renesansu.

Prilog 3: Prijepis intervjua s Vedranom Rudan:

1. **Što vas je motiviralo na pokretanje bloga, tj. stranice na društvenim mrežama kao što je Facebook?**
2. **Koliko je važno biti prisutan na društvenim mrežama danas? Može li se neki sadržaj plasirati publici, pogotovo mladima, i bez društvenih mreža?**
3. **Što mislite koliko su blogovi vidljivi bez dijeljenja na društvenim mrežama? Vaš blog ima jako dobru statistiku koja ukazuje na velik broj posjetitelja. Mislite li da bi bilo tako i da njihove sadržaje ne dijelite na Facebooku?**
4. **Planirate li otvarati profile i na drugim društvenim mrežama, primjerice Instagramu? Zašto da/ne?**
5. **Tko danas čita književne blogove?**
6. **Kad već govorimo o društvenim mrežama, neizbježno je dotaknuti se i relevantnosti informacija. Danas na internetu možemo naići na obilje stranica koje se bave i književnošću, a mnoge među njima objavljuju i književne recenzije/kritike. Čitate li takve osvrte i kako birate čijoj prosudbi vjerovati?**
7. **Smatrate li se influencerom s obzirom na vođenje književne stranice ili bloga?**

8. **Prema vlastitom čitateljskom, ali i spisateljskom iskustvu možete li reći ima li književnost spol?**
9. **Je li upisivanje ženskosti u književnost prednost ili nedostatak u književnom polju?**
10. **Kako procjenjujete poziciju književnosti na blogu i društvenim mrežama u sljedećih 10 godina?**

1. Blog sam pokrenula još 2003. na nagovor sina kompjuteraša. Nisam bila sigurna da je to dobra ideja, nisam mogla procijeniti što ću time dobiti. Veliki trud koga smo sin i ja uložili u projekt jako mi se isplatio. Postala sam „vidljiva“. Čitali su me i čitaju oni koji moju knjigu nikad nisu uzeli u ruke. Otkrila me nova generacija koja svaki slobodni trenutak provodi pred ekranom ili sa mobitelom u ruci. Ne mogu vjerovati da je blog posjećen osamnaest milijuna puta i da me na Facebooku prati preko 200.000 ljudi. Sigurna sam da se zbog bloga moje knjige mnogo bolje prodaju.
2. Mlade zanima samo ono što im nude društvene mreže. Knjige se sve manje čitaju, televizija jedva da se gleda, mladi prate portale i gledaju filmove i serije po svom izboru. Danas, ili si na društvenim mrežama ili te nema. To jednako važi za britansku kraljicu kao i za mene.
3. Ne znam odgovoriti na to pitanje koje me podsjeća na ono, što je bilo prvo, kokoš ili jaje. Jesam li popularna zato jer se moji tekstovi dijele ili se moji tekstovi dijele zato jer su zanimljivi. Vjerujem da je presudilo ovo drugo.
4. Ne. Ponekad mi i ova količina „slave“ teško pada.
5. Ne pišem književni blog. Ako postoje „književni blogovi“ pretpostavljam da ih čitaju autori i njihove mame.
6. Već odgovorila.
7. Prevedeno, jesam li „utjecajna“? Sudeći po broju ljudi koji me „lajkaju“ i „slijede“ jesam. Mogu li svojim tekstovima promijeniti ljude i svijet? Ne mogu.
8. Nema. Samo to muškarci ne znaju.
9. Ne razumijem pitanje.
10. Imam sedamdeset godina, hvala vam što mislite da razmišljam o tome kako će svijet izgledati za deset godina. Nije me briga. Živim iz dana u dan.

Prilog 4: Prijepis intervjua s Bobom Đuderijom:

1. **Što vas je motiviralo na pokretanje bloga, u vrijeme kada ste imali svoj blog, a kasnije stvaranje stranice na društvenim mrežama kao što je Facebook?**
   Kad pričamo o pokretanju bloga, mogla bih reći da se radilo o znatiželji. Kasnije mi se svidjela ta interakcija sa komenatorima, što su ljudi više komentirali, bila sam motiviranija na daljnje pisanje. Facebook je bio također stvar znatiželje. U početku sam samo htjela vidjeti o čemu se tu radi, a onda sam malo pomalo sve više objavljivala na FB a sve manje na blogu dok nisam potpuno prestala sa „blogiranjem".

2. **Koliko je važno biti prisutan na društvenim mrežama danas? Može li se neki sadržaj plasirati publici, pogotovo mladima, i bez društvenih mreža?**
   Društvene mreže daju vidljivost onome čime se bavimo. Vidim da su, recimo, s vremenom skoro svi pisci koje znam počeli preko društvene mreže objavljivati najave svojih novih knjiga, promocija i slično. Činjenica je da to poprilično pomaže i da je FB najbolji i najjednostavniji način besplatnog marketinga za autore i umjetnike raznih profila. Mislim da je danas bez društvene mreže daleko teže nešto prezentirati mladima. Može se, naravno, ali put je onda duži i sporiji.

3. **Zašto ste prestali pisati blog i što mislite koji je razlog tome što društvene mreže poput Facebook-a preuzimaju blogove, odnosno smanjuju njihovu važnost i posjećenost?**
   Nije se radilo o nikakvoj svjesnoj namjeri da prestanem pisati blog, jednostavno me Facebook „preuzeo". Meni osobno je komunikacija na toj društvenoj mreži odmah „sjela". Brzina objave, lakoća komunikacije s čitateljima i pratiteljima, sve me to nekako motiviralo na još više pisanja i objavljivanja. U nekom trenutku kao da je blog, kraj Facebook-a, postao „retro".

4. **Planirate li otvarati profile i na drugim društvenim mrežama, primjerice Instagramu? Zašto da/ne?**
   Ne planiram, na fejsu se dovoljno „ispušem", mene pokreće pisana riječ a, koliko sam shvatila, Instagram je platforma na kojoj su bitnije fotografije.

5. **Tko pretežito danas čita književne blogove, odnosno stranice na društvenim mrežama posvećene književnosti?**
   Onaj tko voli čitati, jednostavno. Znam po sebi, sve stranice koje se bave književnošću sam pronašla i redovito ih pratim jer me to zanima.

6. **Kad već govorimo o društvenim mrežama, neizbježno je dotaknuti se i relevantnosti informacija. Danas na internetu možemo naići na obilje stranica koje se bave i književnošću, a mnoge među njima objavljuju i književne recenzije/kritike. Čitate li takve osvrte i kako birate čijoj prosudbi vjerovati?**

   Pratim one stranice koje već imaju neku vrstu tradicije a i reputacije kad su u pitanju književne recenzije i kritike. Samim tim što su jako čitane izazivaju povjerenje, na njima se objavljuju recenzije već poznatih kritičarskih imena. Volim čitati književne kritike, pogotvo recimo osvrte različitih kritičara na jedno isto djelo, pa onda uspoređujem i stvaram neki vlastiti dojam. Čitam i kritike djela koje sam već pročitala jer mi je zanimljivo usporediti vlastiti dojam s dojmom nekoga tko je stručan.

7. **Smatrate li se influencerom s obzirom na vođenje književne stranice na Facebook-u?**

   Riječ „influencer“ uvijek me pomalo nasmijava. Ne shvaćam to nimalo ozbiljno i sebe apsolutno ne smatram influencericom niti sam ikad imala namjeru to biti (što god to značilo). Istina, prati me dosta ljudi, ali to tumačim činjenicom da ljudima donosim smijeh, smiješnu stranu života, a ljudi nekako uvijek traže nekoga tko će ih na mreži nasmijati i tako im možda olakšati trenutak, sat ili dan. Ja se samo igram, zabavljam se, a sa mnom se zabavljaju i oni koji me čitaju. Ako utječem na ljude, ako im nešto donosim, jednako utječu i oni na mene. Druga strana medalje, postati „poznat“ i „javan“ me više smeta nego što mi prija jer sam neka vrsta ekstrovertiranog introverta. U tom smislu mogu priznati da sam se na blogu ipak bolje osjećala, davao mi je neki privid intimnosti.

8. **Prema vlastitom čitateljskom, ali i spisateljskom iskustvu možete li reći ima li književnost spol?**

   Ima, u smislu da se po nekim pitanjima i temama ljudi mogu više prepoznati i poistvjetiti se u odnosu na spol, ali kad otvaram prve stranice neke knjige to je zadnje o čemu razmišljam.

9. **Je li upisivanje ženskosti u književnost prednost ili nedostatak u književnom polju?**

   Ako se radi o dobrom „ženskom pismu“ onda je prednost, u suprotnom je nedostatak, kao i s „muškim pismom“.

10. **Kako procjenjujete poziciju književnosti na društvenim mrežama u sljedećih 10 godina?**

    Spadam među one koji vjeruju da će ljudi uvijek čitati, oni ljudi koji su u tome strastveni, naravno. Knjige će opstati, a društvene mreže će vjerojatno sve više služiti kao „odskočna daska“ za čitatelja i autora. Autor će preko društvene mreže lakše dolaziti do čitatelja i predstaviti i sebe i svoje djelo, a čitatelj će preko te iste mreže moći lakše odlučiti se za autora, mreža će mu služiti kao neka vrsta putokaza, mjesta na kojem će pronaći informacije koje će olakšati izbor. Osim toga, nimalo ne podcjenjujem potencijal društvenih mreža kad je u pitanju otkrivanje novih autora, koji možda bez mreže ne bi nikad, ili bar ne bi tako brzo i lako došli do prilike da pokažu što znaju.

- Popis slika

Slika 1: Humor Bobe Đuderije

Slika 2: Komentari na Facebook profilu Bobe Đuderije

Slika 3: Anegdote Bobe Đuderije

Slika 4: Komentar Bobe Đuderije na aktualna zbivanja

Slika 5: Boba Đuderija poziva ljude na akciju

Slika 6: Kategorije na blogu Julijane Matanović